

ATATÜRK-İNÖNÜ AYRILIĞI VE DERSİM OLAYLARI

Emine GÜNTEPE YEŞİLBURSA *

Resul BABAÖĞLU**

ÖZ

Bu çalışmada Atatürk-İnönü ayrılığı incelenmiştir. Ele alındığı şekliyle bu ayrılık, bira fabrikası ve kâğıt fabrikası konularında, Hatay meselesinde, Nyon Konferansı'nda ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, öncelikle bu konular hakkında bilgi verilmiş, daha sonra iki liderin ekonomi, dış ve iç politikadaki bakış açıları değerlendirilmiştir. Son bölümde ise Dersim olaylarının gelişimi anlatılarak, Atatürk İnönü ayrılığında Dersim olaylarının etkisinin olup olmadığı hakkındaki yorumlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk-İnönü Ayrılığı, Celal Bayar, Dersim Olayları, ekonomi anlayışı, iç politika, dış politika

THE SPLIT BETWEEN ATATÜRK AND İNÖNÜ AND THE DERSİM EVENTS

ABSTRACT

Ataturk-Inonu split, as generally discussed in this study, has emerged in the fields of breweries and paper mills in the Hatay issue and in Nyon Conference. For this reason; primarily, some information is given about these issues and then, the two leaders' points of view are evaluated in the economy and in the foreign and domestic policy. In the last chapter, reviews about whether the impact of Dersim events affect Ataturk Inonu split or not are included by explaining the development of the Dersim events.

Keywords: Ataturk-Inonu Split, Celal Bayar, Dersim Events, economic policy, internal affairs, foreign policy

* Milli Eğitim Bakanlığı, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.

**Siirt Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

Giriş

1930'lu yıllara gelindiğinde dünya ekonomik buhranı ile birlikte Atatürk ve İnönü arasındaki görüş ayrılıklarının da giderek belirginleşmeye başladığı bilinmektedir. Bu ayrılıklar temelde devletçilik politikasının uygulanması ile ilgilidir. Dış politika konusundaki yaklaşım farkları ve Atatürk'ün sık sık kabineye müdahalesi de ayrılığın diğer yönlerini göstermektedir.¹ Bu yıllar bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye için de hem dış politikada hem ekonomide sıkıntılar yaratan bir döneme denk gelmiştir.

Şevket Süreyya Aydemir *İkinci Adam* adlı eserinde, İsmet Paşa'nın başvekillikten ayrılışını tek sebebe bağlamanın doğru olmadığını söylemektedir. Ayrıca, ekonomik alandaki çatışmalardan kaynaklanan siyasi etkilerin de bardağı taşıran sebepler olduğunu ifade etmektedir.² Ulusal Kurtuluş Mücadelesinin bu iki lideri arasındaki derin köklere dayanan sadakat ve dostluğun bir ayrılığa dönüşmesi şüphesiz basit kişisel çekişmelerle açıklanamaz. Bu ayrılığın süregelen olaylar zincirinin bir sonucu olduğu kanısındayız.

Atatürk-İnönü ayrılığı düşünüldüğünde; “Hatay Meselesi”, “Nyon Konferansı”, “Çiftlik Olayı” ve “Stadyum Olayı” ilk olarak akla gelen gelişmeler arasındadır. Ayrıca bu olaylar yaşanırken birbiriyle bağlantılı olarak iki devlet adamının benimsedikleri ekonomi politikası açısında da çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Öte yandan Atatürk-İnönü ayrılığında “Dersim Olayları”nın da bir ölçüde etkili olduğu tezi son zamanlarda ortaya atılan iddialar arasında yer almaktadır. Aralarındaki samimi dostluk ve güven ilişkisi Milli Mücadele yıllarına dayanan ve oynadıkları rollerle Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli izler bırakan bu iki devlet adamının 1937 yılından itibaren iyice gün ışığına çıkan ayrılıklarında Dersim Olaylarının ne ölçüde etkili olduğu ya da böyle bir iddianın tarih metodolojisiyle ne şekilde ele alınabileceği hususu bu çalışmanın temel konusunu teşkil etmektedir.

1. Yol Ayrımına Doğru

1.1. Hatay Meselesi

1936'da Hatay meselesi konusunda meselenin bir an evvel çözülmesini isteyen Atatürk ile İnönü farklı görüşlerdedir. Bu konuda Atatürk, gerekirse askeri müdahale fikrinin de düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak; İnönü, savaş durumunu ülke için ciddi bir sakınca

¹ Cemil Koçak, *Siyasal Tarih 1923-1950*, Türkiye Tarihi, C.IV, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.157; Hasan Uygun, *İsmet İnönü Dönemi Atatürk'e Bakış (1939-1946)*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s.79.

² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s.29.

olarak görmektedir. İnönü, bu konuda Fevzi Çakmak ile görüşmüş ve Atatürk'ü ikna etmesi konusunda yardım istemiştir. Sonuçta, bu iknada muvaffak olduğunu söyleyebiliriz.³

İsmet Paşa, Hatay meselesinde şunları söylemektedir: “Atatürk’le Hatay konusunda, İstiklal Savaşında değil, 1936-1937’de çok münakaşa ettik. Uzun sürdü ve belki o zaman bir askeri harekât yapsaydık, daha isabetli olurdu, daha iyi olurdu fikri onda kalmış olacaktır. Ama bunun işaretini, izini hiçbir zaman göstermedi. Hatay meselesindeki fikir ayrılığımız kısa süre sonra sona erdi.”⁴ İsmet İnönü’nün anılarında belirttiği gibi Hatay meselesi aralarında kısa süreli de olsa bir anlaşmazlığa sebep olmuş, ancak daha sonra bu konuda mutabakata varılmıştır.

Atatürk’ün çevresinde bulunan kişiler de her zaman kendisinin Hatay’ı anavatana katılması konusunda çok uğraştığını ifade etmektedirler. Hastalığının kötüye gittiği bir dönemde doktorlarının izin vermemesine rağmen Hatay Meselesi için Adana ve Mersin’e seyahat etmesi Atatürk’ün bu konuda ne ölçüde hassas davrandığının bir göstergesidir.

1.2. İtalya Meselesi-Nyon Konferansı

Atatürk ile İnönü ayrılığı, Nyon Konferansı dönemine denk gelmektedir. Bu konuda da Hatay Meselesi gibi iki yakın dost farklı görüşlerdedir.

Nyon Konferansı, 1937 yazında, İspanyol iç savaşı sırasında Akdeniz’deki denizaltı korsanlığını önlemek amacıyla toplanmıştır. Konferansa İspanya, Almanya, İtalya ve Arnavutluk dışında kalan bütün Akdeniz ve Karadeniz ülkelerinin yanı sıra Türkiye de katılmıştır.⁵ Konferansın gerçekleştiği dönem aynı zamanda İtalya’nın Habeşistan seferine denk gelmiştir. BM’nin verdiği bir kararda Akdeniz’de İtalya gemilerine karşı Akdeniz devletlerinin müşterek bir tedbir almaları söz konusu olmuştur. Atatürk, anlaşma metninden, Fransa ve İngiltere’nin Akdeniz’deki denizaltı korsanlığını önlemek için gerektiğinde, Türkiye’den kuvvet yardımı isteyecekleri anlamını çıkarmış ve İsmet İnönü’yü bu maddenin farkında olup olmadığı konusunda uyarmıştır.

³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.540; Süleyman Yeşilyurt, **Atatürk İnönü Kavgası**, Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.56; İsmet Bozdağ, **Siyasal Kıyamet Bitmeyen Devlet Kavgası**, Truva Yayınları, İstanbul, 2007, s.154; Koçak, **a.g.e.**, s.157.

⁴ İnönü, **a.g.e.**, s.540.

⁵ Mehmet Sait Dilek, “Akdeniz’de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası”, **Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/4 (Fall 2012), s. 1519-1540.

Nyon Konferansı'nı görüşmek üzere Cenevre'de bulunan Tevfik Rüşti Aras, konferansla ilgili görüşmeleri hem Ankara'daki İnönü'ye, hem de Florya'daki Atatürk'e bildirmek suretiyle ortaya koyacağı siyaseti tayin etme yolunu seçmiştir.⁶

Atatürk, anlaşmanın imzalanması talimatını verirken, İsmet Paşa İtalya ile aramızda savaş sebebi olabilir düşüncesi ile imzalanmamasını istemiştir. Ancak kısa bir süre sonra İsmet Paşa'nın kendi deyimiyle Atatürk'le mutabakata varmıştır. Sonunda, anlaşma imzalanmıştır. İnönü, mecliste antlaşmanın tatbiki yapılacağı için Ankara'ya kısa süreliğine dönmekte olan Atatürk'ü Etimesgut tren garında karşılamıştır. Tren, bira fabrikasının önüne geldiğinde Atatürk'ün fabrika konusunu İsmet Paşa'ya sorması, ikili arasında gerilimli bir dönemin başlayacağını habercisi olmuştur.⁷

1.3. Kâğıt Fabrikası Olayı

Cemil Koçak'a göre; Cumhurbaşkanı Atatürk, İnönü'nün başkanlığındaki hükümete sürekli olarak dışarıdan müdahale eğiliminde bulunmaktadır. Bu tür müdahale eğilimleri, Başvekil İnönü'ye sorulmaksızın bazı bakanların görevden alınmalarına kadar varmaktadır ve İnönü'nün de bu tür müdahalelere karşı sert tepki gösterdiği bilinmektedir.⁸

1930'larda yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kâğıt fabrikası yoktur. Kâğıt, döviz karşılığı yurtdışından getirilmektedir. O yıllarda kâğıt ve karton genellikle Orta Avrupa ülkelerinden getirilmektedir. Bu fabrikaların Türkiye'de temsilcileri bulunmaktadır ve bunlar komisyon ile geçinmektedirler. Bu sebeple, bu komisyon sahipleri

⁶ Bkz. Tevfik Rüşti Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

⁷ Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, Yenigün Yayınları, Ankara, 1999, s.26; Selek, *a.g.e.*, s.543; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.56; Bozdağ, *a.g.e.*, s.127. Nyon Konferansı'nın Atatürk-İnönü ayrılığına yol açan sebeplerin başında geldiği yönündeki yaygın kanaatin aksine, İsmet İnönü *Milliyet* gazetesinden Abdi İpekçi'ye verdiği röportajda bu olayı ehemmiyetsiz bir ayrıntı şeklinde değerlendirmiştir. Aynı röportajda İnönü, Atatürk'ün hastalığının ağırlaşmasından sonra aralarındaki muhabbetin de buna paralel olarak sarsıldığını açıklamıştır. Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Ka Kitap, Ankara, 2013, s.19-21. Hilmi Uran'a göre; İnönü'nün istifasına tek bir olayın neden olmamış, birtakım olaylar dizisine ek olarak, Atatürk'ün bir müddetten beri bazı devlet ve hükümet işlerini, hükümet işlerini, hükümet dışındaki ve kendi etrafındaki birkaç kişiye danışarak halleder olması ve İnönü'nün de bu gibi oldubittilere karşı tahammülünün tükenmiş ve taşmış bulunması, ikili arasındaki ayrılığı kaçınılmaz hale getirmiştir. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.253. Bu konuda Atatürk'ün hastalığını merkeze alan bir yorum için bkz. Faruk Loğoğlu, *İsmet İnönü and the Making of Modern Turkey*, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, (y.y.y.), s.96.

⁸ Koçak, *a.g.e.*, s.157.

ülkede kâğıt fabrikasının kurulmasına karşıdır. Bu temsilcilerin, içeride de güçlü temsilcileri bulunmaktadır. Fakat buna rağmen; dönemin Tekel Bakanı, kendi bakanlığının ihtiyacını karşılamak için bir kâğıt fabrikası kurmaya karar vermiştir. Mehmet Ali Kâğıtçı, fabrika planlarını çizerek projeyi ihaleye çıkarmıştır. Ancak; İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Özkan) bu ihaleyi İş Bankası'nın alması fikrine sıcak bakmamaktadır. Bunun nedeni, hem fabrikayı kurmak için bütçeden para harcanması hem de kâğıttan alınan gümrük gelirinin düşmesi nedeniyle bütçenin açık vereceği endişesidir. İhalenin yapılmasına az bir zaman kala kâğıt fabrikası dosyası İsmet Paşa'nın önüne gelmiş, raporları ve hesapları gözden geçirdikten sonra Başvekil İsmet İnönü Tekel Bakanına neticenin olumsuz olduğunu bildirmiştir. Sonuç olarak; ihale kaldırılmıştır.

İş Bankası'nın başında bulunan Celal Bayar, Mehmet Ali Kâğıtçı'ya bir büro vererek Türkiye'de kâğıt, karton, ambalaj kâğıdı, gazete kâğıdı ve sigara kâğıdı yapacak bir fabrikanın projelerini hazırlatmaya başlamıştır. Fabrikayı, İş Bankası olarak kuracak ve İş Bankası olarak işletecektir. Planlar hazırlanarak Sanayi Ofisine gönderilmiştir. Ancak, kâğıt sanayinin devletin yapacağı işler olduğu gerekçesiyle İş Bankası'nın fabrikayı kurmasına izin verilmemiştir.⁹ Şevket Süreyya'ya göre; Celal Bayar daha sonra bu meseleyi Atatürk Orman Çiftliği'nde Mustafa Kemal'e "memlekette iş hacmini artırmak için tekel yerine başkasına yaptırmak hedefimiz olmalıdır" diyerek savunmuştur. Bu olayı, Atatürk'ün Celal Bayar'dan öğrendiğine inanılmaktadır.¹⁰

Yakup Kadri ve Aydemir'e göre; Atatürk İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'i Çankaya sofasında çok ağır bir şekilde, bu kâğıt fabrikası konusunda, eleştirmiştir. Bunun üzerine Mustafa Şeref Özkan istifa etmiş yerine Celal Bayar 9 Ekim 1932'de İktisat Vekili olarak göreve başlamıştır.¹¹ Bu değişim ekonomideki değişimin bir göstergesi olarak görülebildiği gibi, bu gelişmelerin yaşandığı dönemin Başbakanı olan İnönü'de, başında bulunduğu kabinede ortaya çıkan revizyonda belirleyici rol oynayamamaktan kaynaklanan kişisel rahatsızlığa yol açtığı da ileri sürülebilir.

⁹ Bozdağ, a.g.e., s.75-80; Aydemir, a.g.e., s.462.

¹⁰ Aydemir, a.g.e., s.464.

¹¹ Aydemir, a.g.e., s.465; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.119.

1.4. Çiftlik Olayı

Atatürk ve İnönü ayrılığında bilinen önemli olayların arasında bira fabrikası ve çiftlik olayı gelmektedir. Olay, çiftliğin hazineye satılması ve bira fabrikasının bu satış dışında tutulması olarak özetlenebilir. Atatürk, çiftliğe çok özen göstermekte dolayısıyla devrine karşı çıkmaktadır.

İsmet İnönü anılarında; Bomonti bira fabrikası ve çiftlik olayını şu şekilde anlatmaktadır:

“Yugoslavya’dan dönüşümde AOÇ’nin ziraat vekâleti tarafından satın alınması meselesinin Ankara kulislerinde konuşulduğunu öğrendim. Ben de Atatürk’e çiftliği yetiştirmek için çok uğraştığımı ama hükümet de bir örnek göstermek için gösterdiğiniz gayreti kolaylaştırmak üzere çok emek sarf ettiğini, büyük ölçüde hükmet yardımı ile hazine yardımı ile meydana gelmiş bir eseri hazineye satmanın doğru olmayacağını söyledim. Ve Atatürk’e: Ne olacak, bunu alacaklar bir gün! Yolunu devlet yapar, suyunu devlet getirir, ağacını devlet diker, sonra eser meydana gelince bunu değerlendirir, satarsın. Özel bir maldır diye yürür gider, bırakmazlar. Hepimiz gideriz gitmeyiz ama ondan sonra bunu alırlar. Atatürk de bana: ne yapalım, vereyim öyleyse, nereye vereyim, dedi. Ben de o zaman hazineye ver doğrudan doğruya, dedim.”

İsmet İnönü; “vereyim” sözünü Atatürk’ün söylediğini, kendisinin böyle bir söz söylemediğini belirtmektedir.¹² Ancak daha sonra milletvekillerinden, Atatürk’ün bu konuda kendisine gücendiğini duyduğunu söylemektedir. İsmet İnönü, ayrıca çiftliğin zarar ettiğini ve ellerinden çıkarmak zorunda olduklarını anlatmıştır.

İsmet Paşa, daha sonradan çiftlikteki bira fabrikasının bu satıştan ayrı tutulduğunu anlatmaktadır. Bomonti bira fabrikasının Danıştay’da bir davasının olduğunu, harp yıllarının üretimden sayılmaması gerektiğini savunduklarını, dolayısıyla çiftlikteki bira fabrikasının yasal olarak önünde engel olabileceğini düşünmektedir. İnkisar vekâleti ile bira fabrikasının anlaşma yapması gerektiğini ve fiyatları beraber belirlemeleri gerektiğini ancak bira fabrikası adına AOÇ’nin söz sahibi olmadığını, bu anlaşmanın Atatürk ile İnkisar Vekâleti’nin aralarında yapmaları gerektiğini söylemektedir. Atatürk’ün kendisine “nasıl olacak bu” diye sorduğunu ve buna karşılık olarak kendisinin de “bunun olamayacağını devlet reisi ile hükümet olarak mukavele yapmak zorunda olduklarını ancak bunun olmasının imkânsız olduğunu”¹³ söylemektedir. Falih Rıfki Atay, bira fabrikasının zarar edeceği konusunda, Bomonti imtiyazını korumak için

¹² İnönü, a.g.e., s.544-546.

¹³ İnönü, a.g.e., s.546.

İsmet Paşa'nın çevresindekilerinin onu yanlış telkin ettiğini söylemektedir.¹⁴

Atatürk'ün Nyon Anlaşması'nın imzalanması için Ankara'ya geldiği 17 Eylül 1937'yi, İsmet İnönü'nün Çankaya'ya davet edilmesini ve o akşamki konuşulanları Şevket Süreyya Aydemir şu şekilde anlatmaktadır:

“Atatürk, Çankaya Köşkü'ndeki sofrada konuyu, gündüz gezip bakımsız gördüğü AOC'ye getirerek ziraat işlerini eleştirmektedir. İnönü, bu sözlerin altında bira fabrikası işlerinin etkisini görmektedir. Atatürk: “En ziyade ehemmiyet verdiğimiz bu işler maalesef iyi gitmiyor. Ziraat işlerinde bir keşmekeş var. Ziraat Vekâleti, aczi içindedir. Buna bir çare bulmak lazımdır” demektedir. Sonra konuşmalarını, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen'i tenkide getirmektedir. Ondan memnun olmadığını söylemektedir. İşte o anda İnönü birdenbire isyankâr bir hal alır ve atılır: Yani, Ziraat Vekilinin çekilmesi isteniyor. Tıpkı bundan evvel diğer bazı vekiller hakkında yapıldığı gibi, benim fikrim alınmaya gerek görülmeden, vekillerim istifaya icbar ediliyor. Emrivakiler karşısında bulunduruluyorum. İleri sürdüğüm sebeplere itimat edilmeyerek, başkalarından tahkik ediliyor. En mühim memleket davaları, alakadar olmayanlarla görüşülerek, hep sofrada başında kararlaştırılıyor. Bu vaziyetten korkuyorum.”¹⁵

Bu konuşma, daha sonra abartılarak, değiştirilerek kulaktan kulağa yayılmıştır. İsmet İnönü hatıralarında Çankaya Köşkü'nde geçen konuşmayı anlattıktan sonra ertesi gün yani 18 Eylül 1937'deki görevden ayrılışını şu şekilde anlatmaktadır:

“Atatürk, ertesi gün İstanbul'a gidiyordu. Ben de kendisiyle gidecektim. Programı bozmadık. Beraber trene bindik. Trene girer girmez Atatürk beni, yalnız yanına aldı. Akşam vukuu bulan çekişmelere, hadiselere, tartışmalara kısaca işaret ederek, şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir, dedi. Ama bu kadar açıktan, bu kadar serti olmamıştır. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz ara vermek doğru olacaktır, dedi. Ben, onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek atılgan bir tavırla, samimi bir tavırla karşıladım. Çok müteşekkir olurum, dedim. Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz size çok müteşekkir kalacağım, dedim. Onun üzerine benim yerime getirmek istediği zatın ismini söyledi. Celal Bayar'ı getireceğim, dedi. Pek münasip olacağını, isabetli olacağını

¹⁴ Atay, a.g.e., s.25.

¹⁵ Aydemir, a.g.e., s.496.

söyledim. Gerçek şudur ki; samimi kanaatimi söylüyordum. O günkü mevzubahis olacak insanlar arasında uzun müddetten beri teessüs etmiş olan beraber çalışma devrinde, en iyi seçmenin bu olacağını samimi olarak söyledim.”¹⁶

Böylece, İsmet İnönü ilk olarak bir süre izinli olarak kalmış, daha sonra da istifa ederek Başvekillik görevine Celal Bayar geçmiştir.

İnönü'nün Görevden Ayrılışı

İsmet İnönü, bu ayrılık kararını Atatürk ile birlikte aldıklarını ifade eder.¹⁷ Ayrılıktan birkaç ay kadar sonra Stadyum Olayı yaşanmıştır. İnönü, Kazım Özalp ve çocukları ile birlikte Peşte karması ile Türkiye karması arasındaki maçı izlemeye gitmişlerdir. Halk, İnönü'yü görünce sevinç gösterilerinde bulunmuş ve alkışlamaya başlamışlardır. Bunun üzerine İnönü, stadyumu terk etmiş ancak bu sevinç ve özlem gösterileri devam etmiştir.¹⁸

Bu olay daha sonraki günlerde de sürekli konuşulmuş ve Salih Bozok 6 Kasım 1937'de bu meseleyi İnönü'nün izah etmesini istemiştir. Bunun üzerine İsmet İnönü, tüm bu dedikodulara uzun bir konuşma ile cevap vermiştir. İnönü anılarında bu konuşmanın tüm ayrıntılarını açıklamıştır. İnönü;

“Salih Bozok bana azizlik yapmaktan başlayarak iyi bir sistemin başlangıcını da göstermiş oluyor. Eğer böyle dedikodu ile veyahut yanlış tefsirlerle arkadaşlar arasında, parti içinde birtakım şüpheler hasıl olduğunu işitirsek, herhangi bir arkadaşın kürsüden açık konuşmaya davet edilmesi faydalı olacaktır. Ben zannedirim ki, bu ümitleri kesilinceye kadar, nifak yapmak isteyenler benim üzerimde oynamaya çalışacaklardır. Arkadaşlarımın bana itimat etmelerini rica ederim. Böyle dedikoduları veya nifakları tahrik edecek temayüllere müsait olmak için en az istidadı olan, hiç istidadı olmayan nîr yaradılıştayım. Bunun çok sebepleri vardır. Fakat sebeplerin başında, sözlerimin başında da söylediğim gibi, Atatürk'ün bana olan yakın arkadaşlığıdır. Arkadaşlar bu sefer de ayrıldığı zaman, bana yine eskisi gibi arkadaşım ve kardeşimsin dedi. Atatürk'ü ben yalnız bu teveccüh ve hitaplarıyla değil, resmi ve hususi maişet hayatımda kendisini bir velinimet olarak tanıdım

¹⁶ İnönü, a.g.e., s.547.

¹⁷ İnönü, a.g.e., s.548.

¹⁸ Aynı yer.

ve ölünceye kadar da öyle tanıyacağım. Bu sözlerim aramızda fena bir rol oynamak isteyenleri her türlü cesareten mahrum edecek kuvvettedir.”¹⁹

diyerek dedikoduları susturacak bir sadakatten bahsetmiştir. Bu açıklamalardan sonra Stadyum Olayı kapanmıştır.

1.5. İnönü'den Bayar'a²⁰

İNönü'den sonra Celal Bayar'ın başbakan olması bir çok kaynakta aynı sebebe bağlanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Aydemir, İsmet Paşa'nın başvekillikten ayrılışında özellikle iktisadi meselelerin önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir²¹. Cemil Koçak da Aydemir ile aynı görüştedir. Atatürk İnönü ayrılığında ekonomi alanında izlenmesi gereken politikanın belirlenmesindeki farklılıkların önemli olduğu son derece açıktır. Koçak, ekonomi alanında Atatürk ile İnönü arasında temel bir görüş farkının olduğunu ve bu alanda alınan her kararda ya da uygulanması düşünülen her projede, bu görüş farklılığının kendini açığa vurduğunu ve çoğu kez ciddi çatışmalara sebep olduğunu belirtmiştir.²²

Atatürk, köklü bir şekilde hayata geçirilmesi düşünülen ekonomik kalkınmanın başarılmasında devletçi bir ekonomi politikasından kuşku duyarak mevcut politikada değişikliklere yer verilmesi görüşündeydi. 1929 dünya ekonomik buhranından sonra, zaten borç yükü olan, geliri düşük genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri devletin kısıtlı ekonomik gücüyle sanayi hızlanamamıştır. İnönü de hatıralarında, Atatürk'ün her zaman özel girişimi esas tuttuğunu ve liberal bir ekonomiden yana olduğunu belirtmektedir.²³ Atatürk, kısıtlı olanaklarla kısa sürede büyüyen İş Bankası'nı da yakından takip etmektedir ve tabii ki İş Bankası Umum Müdürü Celal Bayar'ı da... Ancak, sözü edilen dönemde İnönü'nün kadrosu, İş Bankası'nın kadrosu ile her alanda çatışma halindeydi. Bu çatışma ekonomi ile ilgili alınacak her kararda ortaya çıkmakta ve çeşitli dönemlerde tartışmalara sebep olmaktadır.

İsmet İnönü, başvekillikten ayrıldıktan sonra yerine Celal Bayar'ın başvekil olması, ayrılığın ekonomi politikasındaki tercih sorunu olduğunu bir kez daha göstermiştir. Atatürk, cumhuriyetin ilk yıllarında büyük

¹⁹ İnönü, a.g.e., s.554.

²⁰ İsmet İnönü'den sonra Celal Bayar'ın Başvekil seçilmesinde ekonomiye bakış açısının etkili olduğuna dair kanaatimiz yoğun olduğundan dolayı bu başlık altında her iki Başvekil'in ekonomi politikasını etraflıca inceleme yolunu seçtik.

²¹ Aydemir, a.g.e., s.449.

²² Koçak, a.g.e., s.158.

²³ İnönü, a.g.e., s.544.

siyasal sorunların çözülmesi için İsmet İnönü'yü tercih ettiği gibi, bu kez ülkenin ekonomik sorunlarının hızla çözülmesi için de, Celal Bayar'ı tercih etmiştir. Böylece, İsmet İnönü'nün devlet müdahalesini genişletme eğilimine karşı bir davranış geliştirmiş oluyordu.²⁴

Esasında hem İnönü hem de Bayar, ekonomide devletçi yaklaşımlara sahiptiler. Aralarında görüş olarak çok abartılı bir fark olmamasına karşın, ayrıntılarına inildiğinde bu devlet adamlarının temsil ettikleri ekonomi çevrelerinin iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunların bir kesimini gerçekte liberal iktisat politikasını benimsemiş çevreler temsil etmekteydi. Devletçiliği böyle bir inanç çerçevesi içinde kişilerin yapamadığını devlet yapar diye formüle ederek bir tür geçici devletçilik anlayışı önermekteydiler. Bu çevreler arasında İş Bankası çevresi, İstanbul Darülfünunu, Celal Bayar ve Ahmet Ağaoğlu vd. sayılabilir. İkinci grupta yer alanlar ise; devletçiliği "*kişilerin yapamadığını devlet yapar*" ilkesinin ötesinde sürekli bir çözüm olarak görmekteydiler. Toplum çıkarları açısından bazı üretim kesimlerinin sürekli olarak devlet elinde kalması gerektiğine inanan bu gruba mensup olanlar bir tür sürekli karma ekonomi modeli önermekteydiler. Bu grupta yer alanlar arasında İsmet İnönü, Recep Peker, Mustafa Şeref Özkan, Şükrü Kaya sayılabilir. Bu iki grup sadece sanayileşmede politika seçmeleri düzeyinde bir farklılık göstermişlerdir.²⁵ Bu iki cephe tamamen aynı değil ancak abartısız farklı bir ekonomi anlayışına sahiptiler.

İnönü, devletçiliğe sadece tarihi koşulların zorladığı bir savunma anlayışı ile yaklaşarak onun ötesinde olumlu bir işlev yüklemiş, "devletçiliği yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir noktai nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika içinde müspet ve en müessir bir vasıta saymıştır²⁶." Kapitalist gelişmenin azgınlaşması içinde, Türkiye için başka bir yol göremeyen İnönü bu konudaki düşüncelerini şu cümlelerle aktarmıştır: "Seneler geçtikçe zamanın insafsızlığı azalmıyor, her hududu aşacak şekilde azgınlaşıyor. Geri ve eksiklik içinde olan kahraman ve büyük bir milletin sanayini ve iktisadi düzenlerini devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evvel vücuda getirmek taşıdığımız vazifelerin en ağır ve en mühimidir."²⁷

²⁴ Koçak, a.g.e., s.158.

²⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009, s.81. 1930'larda Türkiye'de yaşanan ekonomi siyaseti ile ilgili tartışmaların bir boyutu da; Sovyet Rusya'nın temsil ettiği planlı ekonomi modeli ve devletin ekonomideki tartışmasız üstünlüğünün Türkiye'deki politik yapıya ters düşmesiydi. Z. Y. Hershlag, **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, E. J. Brill, 1964, s.186.

²⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.104.

²⁷ Aynı yer.

İsmet İnönü, (daha önce de belirtildiği gibi) kâğıt fabrikası meselesinin yol açtığı siyasi krizde iktisat vekili Mustafa Şeref Özkan'ı desteklemiştir. Mustafa Şeref Bey, 5 Ocak 1931'de Türk Ocağı'nda Şevket Süreyya Aydemir tarafından verilen "İnkılâbın İdeolojisi" adlı konferansta ortaya atılan Kadro dergisinin görüşlerine yakın olmakla biliniyordu.²⁸ İktisat Vekili Özkan'ın, 20 Ağustos 1932'de yayınladığı 13213 sayılı kontenjan kararnameyi sebebiyle, kendisine yönelik tepkiler artmıştır. Bu kararname, özellikle İstanbul iş çevreleri ile Milli Sanayi Birliği'ni çok rahatsız etmiştir. Bu durum, İktisat Vekili aleyhine kampanyaların artmasına yol açmıştır. İş Bankası yönetim kurulu başkanı Mahmut Soydan, 12 Ağustos 1932'de pamuklu mensucatla ilgili rapor hazırlamak için gelen Sovyet uzmanlarını eleştiren "İsmet Paşa, Bolşevik olmaya niyetimiz yok" başlıklı yazısında kontenjan uygulamasını ve aşırı devletçiliği eleştirmiştir. Nitekim bu gelişmeler üzerine 8 Eylül 1932'de Mustafa Şeref Özkan istifa etmiş ve Celal Bayar İktisat Vekili olmuştur.²⁹

Mustafa Şeref Özkan'ın yerine Celal Bayar'ın atanması iş çevrelerini sevindirmiştir. Ne var ki; yeni İktisat Vekili Celal Bayar, Mustafa Şeref Bey döneminin tepki doğuran yasalarını değiştirmek yerine uzun sürede kabine içinde ve dışında büyük tepkilere yol açmadan düzenlemeleri yeniden formüle etmiştir.³⁰

Celal Bayar, İktisat Vekili olmasından hemen sonra liberal olan ABD'den yeni bir heyet davet etmiştir. Bu da her iki dönemin birbirinden ayrılan ekonomi bakış açılarını göstermesi bakımından önemlidir.³¹

Atatürk- İnönü ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan birçok etken bulunmaktadır. Ülkenin ekonomik olarak zenginleşememesi Atatürk'ü rahatsız etmektedir. Bir de bunun üzerine iki yakın arkadaşın yıllardır beraber çalışmış olmalarının verdiği yorgunluk ve Atatürk'ün rahatsızlığı

²⁸ Kadro dergisi, ekonomide devlet müdahalesinin hedeflenen kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için olabildiğince sürdürülmesi gerektiği düşüncesindeydi. Otarişist görüşlerin savunulduğu Kadro dergisi yayımlandığı yıllarda (1932-1935) özellikle İş Bankası çevrelerinin eleştirilerine hedef olmuştur. Otarişi, özellikle fakir ülkelerin diğer ülkelere bağlı olmamak adına uyguladığı ihtiyacı olan her şeyi kendi ülkesinde üretme politikasıdır. Yoğun bir hükümet müdahalesini gerektirmektedir. Kadro hareketi için bkz. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994; Mustafa Türkeş, **Kadro Hareketi/Ulusçu Sol Bir Akım**, İmge Yayınevi, Ankara, 1999.

²⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **a.g.e.**, s.158. İsmet İnönü'nün bu dönemde Sovyet Rusya etkisinde kalarak yürütmeye çalıştığı kalkınma modeli konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Miller, "Turkey's Path of Development", **Political Research, Organization and Design**: PROD (pre-1986); Jun 1960; 3, 10; ABI/INFORM Complete, s. 21-29.

³⁰ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **a.g.e.**, s.171.

³¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **a.g.e.**, s.172.

da eklenince siyasi birliktelik sona ermiştir. Ancak; özellikle ekonominin temel önemde olduğunu gösteren bir nokta da Celal Bayar'ın başvekil olduktan sonra, İnönü hükümetinin hemen hemen aynı kalmasıdır. Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın dışındaki hemen hemen herkes görevine devam etmiştir.³²

Bayar hükümetinin ekonomik konulardaki farklı tercihleri kısa sürede kendini göstermiştir. 1937 yılının sonunda kabul edilen Denizbank yasası ile kurulmasına başlanan bankanın üst yönetimine İş Bankası'nın üst yöneticileri getirilmiştir. Bayar, hiç şüphesiz; kendi deneyimini, Denizbank yönetimine aktarmak istemiştir. Denizbank yönetimine atanan kadro, esasen bir siyasal tercihi de göstermektedir.³³ Bayar, açıkça "otarşist" olmadığını dile getirerek, otarşizmin hatalarından da liberalizmin aşırılığından da sakındığını belirtmiştir.³⁴ Ancak Bayar hükümeti döneminde saptanması gereken önemli bir nokta vardır. O da; yeni hükümet bürokratik yönetim içinde köktenci, anlamlı ve önemli bir değişiklik yapmamıştır. Yine de bir yıllık görev süresinde en önemli değişiklikler ekonomi alanında meydana gelmiştir.³⁵

Celal Bayar 8 Kasım 1937'de TBMM'de hükümetin programını açıklamıştır. Programı incelediğimizde İnönü'nün programından çok farklı olmamakla birlikte katı bir devletçilik anlayışından uzak olduğu görülmektedir. Celal Bayar'ın meclis konuşmasından bazı bölümler şu şekildedir:

"Biz otarşist değiliz, fakat Türkiye'de ekonomik şartları mevcut ve milli ekonomi bakımından yapılması kabil veya zaruri her şeyi yapmak ve yaptırmak azmindeyiz. Fert tarafından yapılabilecek işlerin, fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz. Bu maksatla sanayiye teşvik siyasetimize devam edeceğiz. Fakat ferdi mesai veya sermayenin bugün için yetmediği veya gidemediği işlerde, milli korunmanın gerektirdiği hususlarda, milli emniyeti ve umumi menfaati temin etmek, ferdi mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet iş başına geçecektir."³⁶

³² Bkz. **TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.1, 24 Nisan 1920- 22 Mayıs 1950**, Haz. Dr. İrfan Neziroğlu-Dr. Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, s.253.

³³ Koçak, **a.g.e.**, s.158.

³⁴ **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938) Ekonomi Konularına Dair**, Derleyen: Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s.212.

³⁵ Koçak, **a.g.e.**, s. 159.

³⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, Cilt: 20, İçtima 3, 08.11.1937, s.25.

Celal Bayar'ın mecliste yaptığı program açıklamasına baktığımızda; İsmet İnönü'yü övücü sözler sarf ettiğini görmekteyiz. Ancak bu konuşmada öncelikle ekonomi konularına ağırlık verildiği göze çarpmaktadır. Ne iç sorunlar ne dış meselelerden ayrıntılı bilgi verilmezken hemen hemen tüm konuşmanın ekonomi hakkında olduğu görülmektedir. Bu bile İnönü yerine neden Bayar'ın seçildiğini başlı başına açıklamaktadır. İddia edildiği gibi iç sorunlar yüzünden İnönü başvekillikten alınmış olsaydı, herhâlde bu konuşmanın önemli bir kısmında iç politik meselelerden bahsedilmiş olmalıydı.

3. Atatürk-İnönü Ayrılığında Dersim Meselesi

3.1. Dersim'in Coğrafi ve Tarihi Konumu

Dersim, idari açıdan bugünkü haline XIX. yüzyılda sahip olmuştur. Bölgeye coğrafi açıdan baktığımızda, ulaşılması oldukça güç bir coğrafi alan olarak görülmektedir. Kuzey sınırı, yüksekliği ortalama 4 bin metre olan Munzur ve Mercan Dağları ile sona eren Dersim Bölgesinde Fırat, Murat ve Peri Nehirlerinin yardığı keskin vadiler büyük yer kaplamaktadır. Tarıma müsait olmayan engebeli alanların çok yer kaplaması, ulaşım olanaklarının kısıtlı olması ve yaz-kış mevsimlerinin bambaşka doğa koşulları doğurması gibi nedenlerle bölge halkı yarı-göçebe düzene dayalı bir yaşam sürmüştür.³⁷ Aşiret örgütlenmesinin yaygın olarak görüldüğü Dersim Bölgesinde 1900'lü yılların başında kırk civarında aşiret bulunmaktaydı. Aşiret üyelerinin üzerinde katı bir dini-siyasi otoritesi bulunan ve "Seyit" ünvanını taşıyan liderlerin XVI. y.y.'dan beri bölgedeki asayiş ve düzeni feodal ilişki ve yöntemlerle sağladıkları bilinmektedir.³⁸

Dolayısıyla; bu sert, çetin ve ulaşılması güç coğrafi alan her zaman isyanlara ev sahipliği yapabilecek bir konumda olmuştur. Osmanlı Devleti döneminden Cumhuriyet dönemine kadar bölgede birçok defa olaylar çıkmış, ancak yapılan müdahaleler problemi tanımak ve çözmek yerine ertelemek sonucuna varabilmiştir. Olaylar sonucunda bölge aşiretlere, ağalara, seyitlere bırakılmıştır. Bölgedeki feodal sistem her seferinde devlet otoritesinin boşluğunu doldurmuştur.³⁹

³⁷ L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", *The Geographical Journal*, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), s. 49-68.

³⁸ **A.g.m.**, s.52; 1930'lu yıllarda Dersim Bölgesinin Aşiret yapısı ve bölgeye hakim olan aşiretler için bkz. Hakkı Naşit Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009; Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, Eylem Yayınları, İstanbul, 1979, s.18-24.

³⁹ Bilal Şimşir, **Kürtçülük**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.375; Serap Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, İleri Yayınları, İstanbul, 2012, s.12.

Bölgede, devlet yapılanmasının olmadığı uzun yıllar boyunca, adalet mekanizması çıkarılara dayalı, her zaman güçlüden yana olan bir görünüm arz etmiştir. Bölge halkı seyit, ağa ve dervişlere hizmet etmekte, büyük oranda eğitim olanaklarından yoksun iken, bölgede okuryazar olan tek kesim kendilerine “milla” adı verilen ağalar ve seyitlerdir. Bölgenin koşullarına bakıldığında adı konulmamış bir derebeylik sisteminin⁴⁰ olduğu görülmektedir.⁴¹

Devletin Dersim’de tespit ettiği temel mesele, halkın topraksızlığına dayanan ve aşiret reislerinin sorgulanamaz iktidarıyla sonuçlanan feodal aşiret⁴² düzeniydi. Cumhuriyet yönetiminde de tıpkı Osmanlı dönemindeki gibi devlet otoritesi burada sağlanamamıştır. Aşiretlerin tümü silahlı ve neredeyse küçük bir orduya sahip ortaçağ Avrupası’nın derebeylik sistemini andırır gibiydi. Aşiretlerin de ekonomik olarak şartları çok iyi olmadığından sık sık soygun, eşkıyalık yaparken köylüler de ister istemez bu eşkıyalıklara katılmak zorunda kalmışlardır. Bu silahlı güçten dolayı örgütlü bir yapıya sahip olan aşiretler köylünün de sahibi konumundaydılar.⁴³

Dersim halkının etnik ve dini yapısına bakıldığında; çoğunlukla Zaza adı verilen bir etnisite ile İslamiyetin Alevi- Bektâşi koluna mensup olduğu bilinmektedir. Dersimin bu toplumsal yapısına karşın çevre iller ise genellikle Sünni inanca sahip insanlardan oluşmaktaydı. İslamiyetin değişik mezhep ve itikadi düzlemlerden kaynaklanan nedenlerle bölgede yaşayan Sünni aşiretlerle Alevi- Bektâşi aşiretler, tarih boyunca birbirleriyle pek iyi geçinememişlerdir.⁴⁴ Bunun yanı sıra, feodal düzendeki bu aşiretler cumhuriyete adapte olamamışlardır. Cumhuriyet’in ilanından sonra, bölgede aşiret düzenini yok etmek ve devlet otoritesini sağlamak için ciddi girişimler başlamıştır. 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanı ve 1930’da Ağrı’da çıkan isyan, bölgede genç Cumhuriyet’in otorite kurmak yolundaki yapısal düzenlemelerini geciktirmiştir. Bu tür isyanlar genelde asayiş ile ilgili önlemlere ağırlık verilmesine yol açmıştır.⁴⁵ Doğu bölgesinde, Cumhuriyet’i uğraştıran bu isyanlarla ilgili çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlara Şark Raporları denmekle birlikte raporların içeriğiyle ilgili yayınlanan eserler bulunmaktadır.⁴⁶

⁴⁰ İsmail Hüsrev, **Türkiye’de Toprak Aşılığı, Kadro Dergisi, C I, (Tıpkıbasım)**, Kalite Matbaası, 1978, s.23- 29.

⁴¹ **Jandarma Genel Komutanlığı, Dersim Raporu**, Kaynak Yayınları, 2000, s. 165-167.

⁴² Hüsrev, **a.g.m.**, s.24.

⁴³ Yeşiltuna, **a.g.e.**, s.12-13.

⁴⁴ Şimşir, **Kürtçülük**, s.374.

Temuçin Faik Ertan, “80 Yıllık Ömürde 72 Yıllık Cumhuriyet Tanıklığı: Mehmet Ali Teke”, **Kebikeç**, S.16, 2003, s.218.

⁴⁶ Ayrıntılı Bilgi için bkz; Şimşir, **Kürtçülük**, 2009; Serap Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, İleri Yayınları, İstanbul, 2012, s. 223-241.; Faruk Özerengin, **Kazım Karabekir**

Cumhuriyetin ilanından sonra oluşturulmaya çalışılan modern ve merkeziyetçi devlet yapısına sosyolojik ve siyasi açıdan tamamen ters bir görünüm arz eden Dersim coğrafyasına yönelik dönemin asker-sivil devlet adamları sundukları raporlarla çözüm geliştirmeye çalışmışlardır. Yukarıda bahsedilen Dersim'i de içine alan Şark Raporlarında; sözü edilen bölgenin taşıdığı sorunlara açıkça yer verilerek gerekli önlemlerin alınmaması durumunda bu sorunun gelecekte üstesinden gelinemeyecek bir hal alacağı vurgulanmıştır. Son derece gerçekçi ve rasyonel yaklaşımların yer aldığı bu raporlar, kısa bir süre sonra yaşanacak olayların adeta bir habercisi niteliğindedir.

3.2. Dersim Olayları ve Hükümet Değişimi

1925 ile 1938 yılları arasında çeşitli Kürt isyanları meydana gelmiştir. Fakat bu şiddet patlamaları dağınık ve eşgüdümsüzdür.⁴⁷ Kürtler arasındaki aşiretsel, dinsel ve bölgesel ayrılıklar cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren merkezi yapıyı tehdit etmeye devam etmiştir.⁴⁸

Cumhuriyet arşivlerinde çok defa Dersim'de meydana gelen soygunculuk, yağma, talan gibi suçlar Dâhiliye Vekâletine rapor edilmiştir. Örneğin; 1929'da bir yolcu otomobilinin soyulduğu, Ovacıklılara ait 400 koyunun 20 Hozatlı tarafından gasp edildiği, Kasım 1932' deki bir raporda, 14 soygun, 3 köy baskının olduğu, 1934' deki bir raporda, bu yıl içinde Dersimli çapulcular tarafından Erzincan, Malatya, Sivas, Elaziz ve Erzurum vilayetlerine yapılan silahlı tecavüzlerin 1933 yılına oranla iki mislinden fazla yekûn tuttuğu dâhiliye vekâletine bildirilmiştir.⁴⁹

Cumhuriyet yönetimi, 1929 yılında idari örgütlemeye merkeziyetçi bir yapı benimsediğini ilan etmişti.⁵⁰ Yönetimde merkeziyetçiliği sağlamak

Kürt Meselesi, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.79-86. Ancak bu eserlerin Şark Raporlarını yorumlayarak aktardıklarını gözardı etmemek gerekmektedir. Raporların bibliyografik dökümü için bkz. Seyfi Cengiz, "Raporlarda Dersim (1896-1935)", <http://www.desmalasure.com/raporlarda-dersim-seyfi-cengiz> ERT: 03.08.2015

⁴⁷ Söz gelimi 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanına Dersimli Alevi aşiretler destek vermemiş hatta devletin askeri birlikleri ile aralarında bir ölçüde işbirliğinden de söz edilebilirken, Dersim olaylarının başlayacağı 1937 yılında bölgedeki Sünni-Kürt aşiretler devletin yetkilileriyle görüşerek tarafsızlık ilan etmişler ve olayların dışında kalmışlardır. Nicole Frances Watt, **Routes to Ethnic Resistance: Virtual Kurdistan, West and the Transformation of Kurdish Politics in Turkey**, University of Washington, Doktor of Philosphy, 2001, s.57-86.

⁴⁸ Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.111.

⁴⁹ Yeşiltuna, **a.g.e.**, s. 183-192.

⁵⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s.388.

amacıyla idari anlamda bazı değişiklikler yapmak suretiyle 25 Aralık 1935'de Tunceli vilayetinin idaresi hakkında 2884 No'lu kanun çıkarılmıştır.⁵¹

⁵¹ Bkz. 2884 No'lu Kanun, **Resmi Gazete**, Sayı: 3195, 2 Ocak 1936, s.5-9; Vecihi Timuroğlu, **Dersim Tarihi**, Yurt Yayınları, Ankara, 1991, s.46. Bu kanunun bazı maddeleri şu şekildedir:

“İDARİ KISIM, Madde 1: Tunceli vilayetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbelerinin salahiyetini haiz bulunmak üzere Kor komutan rütbesinde bir zat vali ve kumandan seçilir.

Vali ve kumandan usulü veçhile Milli Müdafaa vekâletinin muvafakati alınmak şartı ile Dâhiliye vekilinin inhası ve İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla tayin olunur.

Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördüncü Umumi Müfettişliğin de umumi müfettişidir.

Madde 2: Vali ve kumandan vilayet umur ve muamelatında ve vilayet memurları hakkında, vekillerin kanunen haiz oldukları bütün salahiyetleri haizdir.

Vali ve kumandan lüzum gördüğü takdirde vilayeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudut ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dâhiliye vekâletine bildirir.

Madde 7: Vali ve kumandan lüzum gördüğü belediyelerde reislik vazifesini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir.

ADLİ KISIM, Madde 8: Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet müddei umumileri şahitleri celpname ile davet ederler. Davete itaat etmeyenlerin kanuni akıbetleri dahi celpnamede gösterilir. Acele olan mevkuflu işlerde Cumhuriyet müddei umumisi celpname tebliğ ettirmeksizin mahkemenin kurulduğu merkez haricinde bulunan şahitler için ihzar müzekkeresi verebilirler. Şu kadar ki bu müzekkere ile ihzar edilenlere Cumhuriyet müddei umumiliğince celpname ile gelen şahitler hakkındaki muamele tatbik olunur.

AMME HUKUKU DAVASI, Madde 12: Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme salahiyeti vali ve kumandanındır.

İLK TAHKİKAT, Madde 13: Hâkimin reddine dair olan dileğin kabul edilmesine aid olan kararlar katidir.

Madde 15: İlk tahkikatın açılması kararı aleyhine itiraz edilemez.

Madde 19: Ağır cezayı müstelzim suçların tahkikatı mevkuften yapılır ve bu mevkufların duruşmadan evvel tahliyelerine dair olan kararlar ancak valinin muvafakati ile icra olunur. Bu tahliye kararlarının tasdikine karşı itiraz edilemez.

Madde 20: Eski hale getirme talebinin reddine dair olan kararlar katidir.

Madde 21: İlk tahkikat sırasında verilen tevkif kararlarına maznun tarafından itiraz edilemez.

DURUŞMA, Madde 24: Gecikmesinde zaruret bulunan haller dışında mahkeme icap eden tebliğleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren nihayet beş gün içinde duruşma yapar.

Maznun sübut delilleri ile birlikte mahkemeye verilirse hemen duruşma yapılarak hüküm verilir. Mani sebepler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilir. Cumhuriyet müddei umumisi de iddiasını aynı celsede beyan etmeye mecburdur.

Madde 25: Talik veya tehir müddetleri zaruret olmadıkça beş günü geçemez.

Madde 29: İlbaylık içindeki ceza mahkemelerinde verilen hükümler temyize tabi olmayıp katidir.

Madde 30: Menkul ayın davaları ve icar müddeti biten mecurun tahliyesi davaları ve üç yüz lirayı geçmeyen alacak davaları üzerine verilen hükümler kati olup temyize tabi değildir.

7 Kasım 1935’ te TBMM’ ye sunulan Tunceli Kanunu teklifinin gerekçesinde şöyle denilmektedir:

“Kendilerini bir takım ağaların nüfuz tesirlerinden kurtarmaya muktedir olmayan, hatta cehaletleri yüzünden bu gibi kimselerin içlerinde meydana gelmesinde bilmeyerek, istemeyerek dolaylı olarak sebep olan bu zavallı halkı hükümet daha yakından vesayeti altına almaya ve olgun vatandaşların kanunları anlayarak, onlara mütakabilen riayet ederek kendilerini koruyabildikleri haklarını buralarda hükümet cihazlarıyla kesin, kati ve yakından koruyacak tedbirleri almaya lüzum vardır. Mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı tedbirler derhal orada tatbik edebilecek ve vekillerin haiz olduğu salahiyetlerle mücehhez yüksek bir hükümet mümessilinin orada vali olması ve bu zatın askeri bakımdan da vaziyeti idare edebilmesi için komutan sıfatını da üzerinde birleştirmiş olması gerekli görülmüştür.”⁵²

Bilal Şimşir’e göre “Tunceli Kanunu” veya resmi olarak “Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun” adını taşıyan 2884 sayılı yasa, Cumhuriyet yönetiminin izlediği merkezîyetçiliğin inşası politikası çerçevesinde, Tunceli bölgesi halkını seyit, ağa, reis gibi zorbalardan elinden kurtarmak, bölgeyi devlet kontrolüne almak, devlet otoritesini sağlamak amacıyla çıkarılmıştır.⁵³

Tunceli Kanunu 2 Ocak 1936’da *Resmi Gazete*’de yayımlanmıştır. Bu kanun ile Dersim artık Tunceli adını almıştır. 16 Ocak 1936’da 4. Umum Müfettişlik kurulmuştur. Tunceli, Bingöl, Elazığ ve Erzincan’ı kapsayan 4. Umum Müfettişliği başına Korgeneral Abdullah Alpdoğan getirilmiştir.⁵⁴

TÜRLÜ HÜKÜMLER, Madde 34: Tunceli Vilayeti içinde oturanlardan biri tarafından Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl vilayetlerine geçerek buralarda Türk Ceza kanununun ikinci kitabının birinci babının, ikinci ve yedinci babının birinciye 455. Madde hariç kalmak üzere 9. Babının birinci ve onuncu babının ikinci fasıllarında yazılı suçları işleyenler, bunların ortak ve yatakları ve yukarıda ismi geçen komşu vilayetlerde işlenmiş olup Tunceli vilayeti içinde işlenen suçlarla irtibatlı olan suçlar Tunceli vilayetindeki salahiyetli makam ve mahkemelerde bu kanundaki usule göre takip ve muhakeme olunur.

Madde 36: Tunceli vilayeti merkezinde bir ağır ceza mahkemesi ile asliye mahkemeleri ve kazalarda birer asliye mahkemesi kurulur.

Madde 37: Bu kanun neşri tarihinden 1 kânunusani 1940 tarihine kadar meri olacaktır.

Madde 38: Bu kanun hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti yerine getirir.

⁵² Şimşir, a.g.e., s.390.

⁵³ Şimşir, a.g.e., s.392.

⁵⁴ Şimşir, a.g.e., s.395; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye’ de Kürt Sorunu*, TTK, Anka, 1991, s.300.

Dördüncü Umum Müfettişlik kurulduktan sonra Tunceli’de reformlar yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak yol, okul, köprü, karakol vs. gibi devletin bölgedeki varlığına işaret eden yatırımlara başvurulmuştur. Bölgedeki seyit, ağa, bey takımı bu durumdan rahatsız olmuştur. Bu feodal beylerin hoşnutsuzluğunun temel nedeninin ellerindeki otoritenin bozulacağından duydukları endişe olduğu söylenebilir.

Tunceli vilayetinin kurulması, Dersim olaylarının önlenmesi için alınan bir tedbirdir. 1935 yılından itibaren 1937’de olaylar çıkıncaya kadar iki yıl boyunca olası bir isyana karşı askeri ve sosyal tedbirler hükümet tarafından alınmıştır. Nisan 1937’de I. Genel Müfettişlik, İç İşleri Bakanlığına sunduğu mütalaasında; yapılan işin memleket için hayırlı olduğunu, öteden beri bir şekavet yuvası ve doğuda bir çıban olan bu bölgenin seri hareketlerle temizlenemeyeceğinin tecrübe ile sabit olduğunu, bununla beraber bir buçuk senedir ara ara takiplerde iyi sonuçlar alındığını belirtmiştir.⁵⁵

Mehmet Perinçek’in *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları* adlı eserinde konu ile alakalı olarak şu ifadeler yer verilmiştir;

“Dersim olaylarının çıkmasında etken devletin köylüyü, ağaların elinden kurtarmamasıdır. 1925 Şeyh Sait isyanıyla, doğu vilayetlerinde beyler, ağalar batı kentlerine sürülmüştür. Emekçi köylülerin kanlarından ve terlerinden çıkma altınlarını heybelerine dolduran bu beyler ve ağalar İzmir ve İstanbul gibi yerlerde iyi bir gezi yapmışlardır. Ancak, hemen arkasından bir af çıkarılmıştır. Kodaman ağalar ve beyler tekrar yerlerine, kaynaklarına geri dönmüşlerdir. Bundan daha fecisi de olmuştur. Şeyh Sait’in kardeşleri - isyana bil fiil iştirak eden bu adamlar- da affedilmiştir. Hatta bunlara köy verilerek maaş da bağlanmıştır.”⁵⁶

Bu eserde, hükümetin aldığı tedbirler eleştirilmekte ve harekette sürekliliğin sağlanamadığı vurgulanmaktadır.

O dönemde, Amerikan basınında yer alan Dersim ile ilgili bir değerlendirmede bölgenin Osmanlı yönetiminden kalma görece bir özerkliğe sahip olduğu, Türkiye’de merkezi yönetimin kurulmasıyla birlikte aşiretlerin hüküm sürdüğü bölgede homurdanmaların başladığı ve kısa zaman içinde bu rahatsızlıkların isyana dönüştüğü vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, bölgedeki aşiretlerin dağlık olmayan yerlere sevk edilmesi

⁵⁵ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s.216.

⁵⁶ Aktaran; Mehmet Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.169.

durumunda söz konusu insanların yaşam koşulları değişeceği için otoriteye itaatsizlik eyleminin son bulacağı, dolayısıyla sorunun bu yöntemle kolaylıkla halledilebileceği yönünde Türkiye’de yaygın bir görüşün hâkim olduğu da vurgulanmıştır.⁵⁷

Bütün bu sebepler sonucunda aşiretler bölgede başlayan inşaatlara karşı karakollara taciz ateşlerinde bulunmuşlardır. Hükümet taciz ateşlerine sadece karşılık vererek kapsamlı bir hazırlık yapmıştır. Musul ve Hatay sorunu nedeniyle kapsamlı bir operasyon başarısız olur kaygısıyla her defasında ertelenmiştir. Planlanan genel hazırlıklar yapılmakta iken aşiretler arasında kıpırdanmalar 1937 yılının Mart ayında başlamıştır. Demenan ve Hayderan Aşiretleri Kahmut ve Pah nahiyeleri arasına yapılan çelik halatlı asma köprüyü 21 Mart 1937 gecesi yıkmışlardır ve telefon hattını kesmişlerdir.⁵⁸ Köprü yıkıldıktan sonra bölgedeki 9. Seyyar Jandarma Taburu’na da 26 Nisan’da baskın düzenlenmiş, birçok askeri birlik basılarak askerler öldürülmüştür. İsyancılar, Şeyh Hasan aşiretine mensup olan Abasan Aşireti reisi Seyit Rıza önderliğinde, askere gitmek ve vergi vermek istemeyen diğer aşiretlerce de desteklenenince yaklaşık 6.000 kişilik bir grup isyancılara katılmıştır.⁵⁹ Hükümete bir ultiमतom gönderen Abbasuşağı, Lolan, Haydaran ve Deman Aşiretlerinin liderleri, bölgede hükümete ait askeri garnizon, köprü inşaatı ve buna benzer merkezi yönetime ait unsurları istemediklerini, bölgede eskiden olduğu gibi özerk bir yapı istediklerini ifade edince hükümet yetkilileri isyanın geniş kapsamlı olacağını anlamışlardır.⁶⁰

Dördüncü Umum Müfettişlik bu olaylardan sonra hemen karşı sert harekât yerine kapsamlı harekâtın hazırlıklarına hız vermiştir. Bu hazırlıklar arasında; karakol ve köprüleri ek silahlı birliklerle korumak ve Genelkurmay Başkanlığı’nın, harekâtın çapının büyüklüğü sebebiyle yedi uçaklık ek bir bölüğü Elazığ’a göndererek Dördüncü Umum Müfettişlik emrine vermesi gibi önlemler yer almıştır.⁶¹

Bilal Şimşir’in *Kürtçülük* adlı eserine göre; Dersim’de meydana gelen olaylar Türkiye’deki yabancı devlet adamlarının da dikkatini çekmiştir. Dersim ayaklanmasını Washington’a bildiren ABD Büyükelçiliği’nin

⁵⁷ **Manchester Guardian**, 19 Ocak 1937.

BCA, Fon No: 30.10.111.743.19.; Ertan, **a.g.m.**, s.219; **Jandarma Genel Komutanlığı, Dersim Raporu**, s.379.

⁵⁹ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Amerikan Basınında Doğu İsyancıları 1925-1938”, **Gazi Akademik Bakış**, C. III, Sayı: 6 (Yaz 2010), .s.97-121.

⁶⁰ **New York Times**, 17 Haziran 1937.

⁶¹ Mahmut Akyürekli, **Dersim Sorunu (1937-1938)**, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s.108.

sunduğu raporlarda ve İngiliz belgelerinde de, Seyit Rıza'nın düzmece bir mektupla halkı aldatıp ayaklandırdığı belirtilmektedir.⁶²

26 Nisan 1937'de isyancıların Kahmut ve civarındaki seyyar jandarma taburuna baskın yapacağını ihbar almaları üzerine bombardıman edilmesi için üç tayyare uçurulmuştur, tayyareler Dereova Karakolunun iki üç km. açığındaki mıntıkayı bombalamışlardır. Yaklaşık 200 eşkıya Horçik çayının batı ve doğusunda konuşlanmıştır. Zaman zaman karşılıklı ateş açılmıştır.⁶³ 13 Mayıs 1937'de Dâhiliye Vekâleti, Dersim'de kalıcı çözümü sağlamak için Başvekâlete arzda bulunmaktadır. Bu arzda 1937 yılı Tunceli bütçesine eklenmek için 200.000 TL' lik ek bütçe istenmektedir. Bu bütçenin kışla ve karakol yaptırmak yol yaptırmak ve altı aylık erzak almak amacıyla kullanılacağı bildirilmektedir.⁶⁴ Başbakan İsmet İnönü 18 Haziran 1937'de trenle Elazığ'a gelip oradan Tunceli'ye geçerek harekâtı yerinde izlemiştir.⁶⁵ 3 Temmuz 1937'de İngiliz büyükelçisi Loraine, Londra'ya gönderdiği raporda; 24 Haziran'da 500-600 kadar isyancının teslim olduğunu, isyan bölgesinde sıkıyönetim olduğunu, Sabiha Gökçen'in hava bombardımanında bulunduğunu ve asilerin bir kalesini başarıyla bombaladığını, bunun İstanbul basınında heyecan uyandırdığını bildirmiştir.⁶⁶

Sonunda; Seyit Rıza 10 Eylül 1937'de Erzincan 5. Jandarma bölük komutanlığına bağlı bir karakola teslim olmuştur.⁶⁷ Böylece, 21 Mart 1937'de başlayan ayaklanma 10 Eylül'de noktalanmış ve yaklaşık altı ay sürmüştür. Toplam 58 kişi Dersim'i isyana teşvikten ve bu isyana katılmaktan yargılanmıştır. (15 Kasım 1937) 11 kişi idam, 33 kişi ağır hapis cezasına çarptırılmış, 14 kişi ise beraat etmiştir. İdam cezasına çarptırılanlar arasında; Seyit Rıza⁶⁸, oğlu Refik Hüseyin, Şeyhan aşireti

⁶² Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye' de Kürt Sorunu*, s.306.

⁶³ BCA, Fon No. 30.10.111.744.3

⁶⁴ BCA, Fon No. 30.10.111.745.1

⁶⁵ Akyürekli, *a.g.t.*, s.111.

⁶⁶ Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye' de Kürt Sorunu*, s.405.

⁶⁷ *New York Times*, 13 Eylül 1937. Haberde, Seyit Rıza'nın isyanın elebaşısı olarak yargılanacağına yer verilmiştir. Bkz. Ek I.

⁶⁸ Çağlayangil, Seyit Rıza'nın idam kararının Atatürk'ün Elazığ gezisi dönemine rastladığını ve hükümetin kendisini bu sorunu çözmek için gönderdiğini aktarmakla birlikte, idam kararının pazartesi beklenmeden yani haftasonu alındığını ifade etmektedir. Eserde şu ifadeler yer verilmiştir: "Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer Bey bana, Atatürk, singeç köprüsü'nü açmaya gidecek. Dersim harekâtı bitti. Beyaz donlu altı bin doğulu Elazığ'a dolmuş. Atatürk'ten; Seyit Rıza'nın hayatını bağışlamasını isteyecekler. Beyaz donluların Atatürk'ün karşısına çıkmalarına meydan vermeyelim dedi. 1937 yılında resmi tatil, cumartesi öğleden sonra. Atatürk, pazartesi günü Elazığ'a gelecek. Bizden istenenler asılacaksa asılsın ve atatürk'ün karşısına beyaz donlular çıktığı zaman iş işten geçmiş

reisi Seyit Hüseyin, Yusufhan aşireti reisi Kamer'in oğlu Fındık, Demenan aşireti reisi Cebrail'in oğlu Ali bulunmaktaydı.⁶⁹

15 Eylül 1938 tarihli belgede göç eden Dersimlilerin meskenlerinin, arazilerinin tapularının kendilerine verilmesi, devlete itaat etmiş ancak yersiz ve yurtsuz Dersimlilerin ziraata elverişli yerlere yerleştirilmeleri burada, onlara tarla ve mesken verilmesi, bunların tapularının ailelere verilmesi, Tunceli'de yol, köprü, kışla, mektep, hükümet konağı ve lojman yapımına devam edilmesi kararı alındığı belirtilmektedir.⁷⁰ İsyân sonlanmış ancak icaraatlar devam etmektedir.

Sonuç olarak; 1937'de öncelikle devlete karşı silah kullanan muhalif altı aşiret hedeflenmiştir. Yapılan operasyonla altı aşiret sindirilerek, reisleri ve ileri gelenleri idam edilmiş veya öldürülmüştür. Bundan sonraki hareket ise daha önce yapılmış olan, tenkil (tepeleme) ve tedip (terbiye etme) harekâtın devamı niteliğindedir. Bu harekâtın birinci aşaması 1937 Ekiminde son bulmuştur. İkinci aşama ise; 1938 baharında gerçekleşmiştir.⁷¹ Başvekil İsmet İnönü 25 Ekim 1937'de başvekillikten ayrılmıştır.⁷² İdamlar gerçekleşirken Başvekil Celal Bayar'dır.⁷³ İsmet İnönü, başvekâletten ayrılmadan önce Dersim ile ilgili son konuşmasını 18 Eylül 1937 TBMM'de yapmıştır. Bu konuşma şu şekildedir:

“Arkadaşlar, faydalı faaliyetinize fasıla verdiğiniz zaman size Tunceli'deki vaziyetin bir hulasasını yapmıştım. Şimdi size, Tunceli'deki vaziyetin bu günkü halini arz etmek isterim. Cumhuriyet'in imar ve ıslah programına muhalefet eden, nüfusları az olmakla beraber, altı aşirettir. Bu gün bu altı aşiretten müşevvik ve sergerde ne kadar adamlar varsa bunlar reisleriyle beraber faaliyet imkânından tamamen mahrum bırakılmışlardır. Altı aşiretten birinin reisleri imha edilmiş ve diğerlerinin reislerinin hepsi yakalanmış, adalete teslim edilmiştir. Tunceli'de isyan ve ıslahat ananesi, Dersim'in bütün hatıraları bir takım aşılmaz, geçilmez yuvaların ve istinat noktalarının hikâyelerinden ibarettir. Cumhuriyet ordusu ve zabıtası, bu hadise esnasında yaptığı takiplerde, hurafe olarak zihinlerde yerleşen ne kadar uçurum halinde dere ve ne kadar çıkılmaz dağ varsa, hepsini Ankara sokakları gibi baştanbaşa geçmişlerdir. Kanun götüren ordu, jandarma neferlerinin ayak basmadığı yer, inmediği dere ve çıkmadığı tepe yoktur.

olsun.” **Çağlayangil'in Anıları “Kader Bizi Una Değil Üne İtti”**, Yay. Haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.73.

⁶⁹ Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye' de Kürt Sorunu**, s.309.

⁷⁰ BCA, Fon No. 30.10.111.745.1

⁷¹ Akyürekli, **a.g.t.**, s.115.

⁷² **Cumhuriyet**, 26 Birinciteşrin, 1937.

⁷³ Dönemin gazetelerine bakıldığında bu değişimin ekonomiye ve dış politikadaki ayrılıklara dayandırıldığı görülmektedir. İncelenen gazetelerin hiçbiri Dersim olayları ile ilgili bir yorum yapmamıştır.

Cumhuriyet' in ıslahat ve imar programına muhalefet eden bütün engeller ortadan kaldırılmış ve program bir an fasıla vermeksizin ilerletilmekte bulunmuştur. Bu gün orada yapılmakta olan yollar, kışlalar ve karakollar, mektepler, hükümet konakları ile memleketin en mamur ve en ziyade iş içinde bulunan bir muhitinin manzarasını görmek, size hepimize zevk verse gerektir. Yazın başından beri devam eden faaliyette kaçınılması mümkün olmayan insan zayıyatının da neden ibaret olduğunu olduğu gibi söylemek isterim. Dün akşama kadar yani 17 Eylül 1937'ye kadar Dersim harekâtının başından itibaren, verilen zayıyat şudur: Subay, 1 şehit, 4 yaralı. Er; 28 şehit, 46 yaralı; Bekçi; 1 şehit, 1 yaralı. İsyana iştirak edenlerden 265 maktul vardır. 20 yaralı, 27 yakalanmış ve müsademe esnasında 849 kişi teslim olmuştur.”⁷⁴

İsmet İnönü bu konuşmayı yaptığı gün, Atatürk ile aralarında çıkan bir takım anlaşmazlıklar dolayısıyla önce bir süre istirahate çekilmiş daha sonra 25 Ekim 1937 tarihinde Başbakanlıktan ayrılmıştır.⁷⁵ Aynı gün, Celal Bayar hükümeti kurulmuştur.

17 Kasım 1937' de Mustafa Kemal Atatürk, doğu gezisi çerçevesinde Elazığ'da çeşitli incelemeler yapmış ve 4. Umum Müfettişi Alpdoğan'a Dersim programıyla ilgili notlar aldırılmıştır. Elazığ istasyonunda yapılan toplantıda Dersim'in ıslahatı açısından çeşitli esaslar kararlaştırılmıştır. Bu toplantıda Atatürk, Celal Bayar, Şükrü Kaya, Ali Çetinkaya, Kazım Orbay ve Abdullah Alpdoğan bulunmuştur. Kararlaştırılan esaslar şunlardır:⁷⁶

- 1- Arazi, su ve hava bakımından barınılması güç olan bölgede yaşayan halkın daha iyi şartlarda yaşayabilecekleri başka bir yere nakil edilmesi ve bunun maliyetinin hesaplanması
- 2- Büyük, yoğun köylerin yapılması ve kültürel çalışmaların acilen temin edilmesi,
- 3- Maden işçisi olarak kaç kişinin nakledilebileceğinin araştırılması,

⁷⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 19, İçtima 2, 18 Eylül 1937, s.344.

⁷⁵ Bu olay, Türk basınında olağan bir gelişme olarak yer almış, Hükümet değişiminin arka planına değinen yorumlara yer verilmemiştir. Bkz. “Celal Bayar Başvekil Oldu.”, **Akşam**, 26 Eylül 1937; “Son Dakika: İsmet İnönü Dün İstifasını Verdi, Celal Bayar Başvekil”, **Ulus**, 26 Birinciteşrin 1937; *Ulus* gazetesinden F. Rıfkı Atay, yeni Başbakanı tanıttığı köşe yazısında, Bayar'ın Türk İnkılabına bağlılığından söz ederek ekonomi konusundaki tecrübelerine değinmiştir. **Ulus**, 27 Birinciteşrin 1937; *Akşam* gazetesinde ise Atatürk'ün C. Bayar'a yazdığı tezkerede, İsmet İnönü'nün hastalık nedeniyle bir buçuk aylık istirahatinin uygun görüldüğü bilgisine yer verilmiştir. **Akşam**, 28 Eylül 1937. Türk basınında hükümet değişikliğinin arka planına yer verilmemiş olmasına karşın ABD'de çıkan bir gazetede bu hükümet değişikliğinin görünen nedenlerden ziyade, Atatürk ve İnönü arasında Nyon Konferansı ve Türk Sovyet ilişkileri konusunda ortaya çıkan uyuşmazlıklara dayandığı yorumuna yer verilmiştir. **New York Times**, 30 Eylül 1937. (Ek II.)

⁷⁶ **BCA**, Fon No. 30.10.110.738.8.

- 4- Münferit dağ köylerini toplayıp ovalara yerleştirilmesi,
- 5- Gırlayık'da pancar mıntıkası tesis edilmesi ve dağdakilerin buradan indirilerek pancar bölgelerine yerleştirilmesi, kararlaştırılmıştır.

Yine Atatürk'ün bu gezi neticesinde Tunceli ıslahatı için yapılması gerekenler 28 Temmuz 1938'de ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Öte yandan, Tunceli'de yapılacak manevralardan köylülerin etkilenmemesi için manevraların yapılacağı yerdeki köylülerin başka yerlere yerleştirilmesi kararı alınmıştır. Bu sayı 2000'den 7000'e çıkarılmıştır. Ayrıca bu sayıya 1500 kişi daha eklenerek bunların sanayi ve maden merkezlerine yerleştirilmesi kararı alınmıştır.⁷⁷ Bu sayı ve merkezler şöyledir:

- İzmit kâğıt fabrikasına- 50 kişi
- Keçiborlu Kükürt Madeni- 50 kişi
- Karabük demir ve çelik fabrikası- 250 kişi
- Zonguldak kömür madenleri- 600 kişi
- Fethiye krom madenleri- 300 kişi
- Divriği demir madeni- 250 kişi

Toplam: 1500 kişi.

Başvekil Celal Bayar 29 Haziran 1938 günü mecliste yaptığı konuşmada Dersim olayları hakkında milletvekillerini bilgilendirmiştir. Bayar, bu konuşmada Dersim'de bir ıslahat programının olduğunu ve devam ettiğini, yol, köprü, karakol ve mektep inşasının devam ettiğini, 1937 askeri harekâtına nazaran 1938 yılında burada daha fazla askeri kuvvetin bulunduğunu, birkaç yerde ufak tefek müsademelerin olduğunu ve bu meseleyi tamamen halletmek için Dersim'de manevralar yapılacağını ve genel bir tarama yapılacağını ifade etmiştir. Celal Bayar, konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

“Dersimliler ne istiyorlar? Dersimli kurunu vustai bir zihniyetli orada oturup şakavet yapmak istiyor, mal çalacağım, ilişmeyeceksin, diyor, adam öldüreceğim kanuni takibat yapmayacaksınız diyor, silahla gezeceğim, müsamaha edeceksiniz, diyor, vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim, imtiyazlı bir insan olarak hepinizin muvacesinde dolaşacağım diyor. Bilinmesi lazım gelen bir hakikat vardır ki, Cumhuriyet böyle bir vatandaş tanımıyor. Cumhuriyet, külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi ve seyyan muameleye tabi insanlardan mürekkeptir. Bu hakikat anlaşılınca kadar kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahı teslim ederler ve Cumhuriyetin emirlerine inkıyat ederlerse kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açıp derağuş etmektir. Bu

⁷⁷ BCA, Fon No. 30. 10.111.748.1. (Ek III.)

yapılacaktır. Dersimliler sesimizi işitmelidir. Bu kürsüden akseden her sadayı, kendi menfaattarına göre, muhakeme etmelidirler. Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar kudret de vardır. Bu ikisinden birisini intihap etmek kendilerine aittir, bilmelidirler ki, şefkatimizde kahrımız da boldur.”⁷⁸

İsmet İnönü ise hatıralarında; “Ben 1937’de başbakanlıktan ayrılıncaya kadar, Dersim tabii hayat şartlarına kavuşturulmuştur. Ben ayrıldıktan sonra, fazla önemli ve devamlı sayılmamakla beraber orada bazı hadiseler ve vakalar olmuştur. Ama aslında Dersim Meselesi 1937’ye, başbakanlıktan ayrıldığı tarihe kadar, halkın iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarını öne alan bir idare tarzı kurulmak suretiyle, iyi bir neticeye bağlanmıştır. Biz Dersim’i o halde bıraktık.”⁷⁹ demiştir.

Dersim bölgesindeki feodal düzenin dönüştürülmesi ve halkın cumhuriyet yönetimine eklenmesi için girişilecek önlemlere ayrılan bütçe ciddi rakamlardan oluşuyordu. 1930’lu yıllarda ön plana çıkan bu yatırımlar isyanın bastırıldıktan sonra da devam etmiştir. Söz gelimi; Tunceli İslahatı için 1935’te 38.053, 1936’da 385.319, 1937’de 1.705.608 TL harcama yapılmıştır. Bu harcırahın içinde askeri harcamalar yoktur.⁸⁰ Aynı belgede yer alan bilgiye göre; 3100 kişinin İzmit, Isparta, Zonguldak, Karabük, Diyarbakır ve Muğla’ya yerleştiği belirtilmiştir. 31 Ağustos 1938 tarihli belgede; “Celal Bayar, önceki yıllardaki programın devam etmesini emir buyurmuştur.”⁸¹ diye ifade edilmektedir. Celal Bayar ile İsmet İnönü arasında Dersim Olaylarını bastırma konusunda farklı bakış açılarının olduğunu söylemek bu konuşmalara bakarak da anlaşılacağı üzere pek doğru olmaz. Her iki devlet adamı da; Dersim Olaylarının sebeplerini ve çözüm yollarını aynı görmektedir. Bu izledikleri yöntemleri değiştirmemelerinden anlaşılacak bir yorumdur.

1938’den sonra Tunceli normale dönmüştür. 8 Aralık 1938 tarihinden itibaren 4. Umum Müfettişi Alpdoğan’dan Başvekâlete gönderilen telgraflarda “sükûnet vardır.”⁸² ifadesi kullanılmaktadır. Bu tarihlerde

⁷⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, Cilt: 26, İçtima 3, 29 Haziran 1938, s.507.

⁷⁹ Selek, **a.g.e.**, s. 529.

⁸⁰ **BCA**, Fon No. 30.10.111.748.1. (Ek IV.)

⁸¹ **BCA**, Fon No. 30. 10. 72.471.3. Bu rakamlar, Dersim’in ıslah edilip modern bir yapıya kavuşturulmasında askeri müdahaleler dışında ciddi ve kalıcı reformlara da başvurduğunu ortaya koymaktadır. Amerikalı resmi bir gözlemci, o günkü olayları değerlendirirken altını çizdiği; “Kürt bölgesindeki bu ciddi isyan hareketinden sonra bile, hükümet hala bu insanlar için reform konusunu görüşmektedir.” ifadeleri ile şaşkınlığını ortaya koymuştur. Aktaran; Metin Heper, **The State and Kurds in Turkey, The Question of Assimilation**, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s.160.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. **BCA**, Fon. 30.10.72.471.6., Fon No. 30.10.71.472.6., Fon No. 30.10.72.471.6.

birkaç küçük olay dışında kayda değer bir saldırı ya da çatışmanın yaşanmadığı mevcut belgelerden anlaşılmaktadır.

4. Atatürk-İnönü Ayrılığında Dersim Olayları İddiaları

Son dönemde bazı popüler yayınlarda hatta bazı makalelerde Atatürk-İnönü ayrılığında Dersim Olayları'nın etkisi olduğuna dair iddialar yer almaktadır. Örneğin; *Radikal* gazetesi yazarı Ezgi Başaran'ın Hüsamettin Cindoruk ile yaptığı ve 28 Kasım 2011 yılında yayınlanan röportajda, Hüsamettin Cindoruk, Celal Bayar ile aralarında geçen Dersim konuşmasını şu şekilde anlatmaktadır: “Cumhuriyet, Milli Misak sınırları içinde tamamen egemen olmuştu, Hakkâri dâhil, Trakya dâhil bütün ülkede Cumhuriyet egemendi, bir tek Tunceli dışında. Tunceli’deki mütegalibe Tunceli’yi Cumhuriyet’in dışında tutuyordu. Polis, jandarma oraya giremiyor, vergi alamıyordu, coğrafyası böyle direnmeye çok müsaitti. Bunu aşmak için çok uyarı yaptık, kanunlar çıkardık ama olmadı. Atatürk, sonunda bize vurun dedi, vurduk. Tenkil ve tedip ederek Cumhuriyet topraklarına Tunceli’yi kattık”⁸³

Oral Çalışlar'ın bir köşe yazısında; Şükrü Aslan kaynak gösterilerek; Celal Bayar'ın “Dersim’i asimile etmek”⁸⁴ için Atatürk tarafından başbakanlığa getirildiği ifade edilmektedir.

Ayşe Hür, 29 Eylül 2013 tarihli yazısında Cüneyt Arcayürek'i kaynak göstererek şöyle yazmıştır: “Atatürk ile Mareşal Çakmak oturmuş, konuşmuşlar. Tunceli’yi temizlemek lazım geldiğine karar vermişlerdir. İnönü’nün temizlik yapmaya fazla istekli olmadığını bildiklerinden, Celal Bayar’a sormuşlar; yapar mısın? Demişler. Yaparım, demiş, girişmişler. İsmet Paşa’da bir parça Kürt kanı vardı. Erdal Bey de bir iki kez – biz de biraz Kürt kanı vardır, demiştir.”⁸⁵ Ayşe Hür, bu yazısında Atatürk ile İnönü ayrılığının bir tek bir nedene bağlanamayacağını ancak bu ayrılığın ciddiyle incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

- 1- Bu konudaki en çarpıcı açıklamalar Mimar Sinan Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Şükrü Aslan'a aittir. Aslan, Atatürk- İnönü ayrılığının Dersim meselesi ile bire bir alakalı olduğunu iddia ederek şunları ifade etmektedir:
- 2- Dersimliler, Alevi oldukları için Osmanlı'dan bile daha ırkçı olan Türkiye Cumhuriyeti kadroları tarafından ortadan kaldırılmak istenmiştir.

⁸³ *Radikal*, 28 Kasım 2011, s.9.

⁸⁴ *Radikal*, 30 Kasım 2011, s.10.

⁸⁵ *Radikal*, 29 Eylül 2013, s.18.

- 3- Celal Bayar, Dersim' i temizlemek için İnönü yerine tercih edilmiştir.
- 4- Cüneyt Arcayürek'i kaynak göstererek, Çakmak ve Atatürk'ün Dersim meselesinde İnönü' ye güvenmedikleri için Celal Bayar'ın getirildiğini, bu tercihin ekonomiyle ilgili olmadığını aktarır.
- 5- İnönü'nün 18 Eylül 1937'de Dersim konusunda "*Dersim temizlenmiştir*", ifadesinin kullandığını belirtmektedir.
- 6- Ortada bir isyan olmadığını, katliamı meşrulaştırmak için isyan yalanının uydurulduğunu ifade etmektedir.⁸⁶

Şükrü Aslan, yaptığı tespitlere Cüneyt Arcayürek'i kaynak göstermektedir. Cüneyt Arcayürek ise Süleyman Demirel'in aktardıklarını baz aldığı ifade etmişse de Demirel, Arcayürek'in yazdıkları hakkında sorumluluk kabul etmediğini belirtmiştir.⁸⁷ Aslan, Dersimlilerin alevi oldukları için temizlenmek istendiğini ifade etmektedir. Hâlbuki Dersim olaylarında başrol oynayan Baytar Nuri'nin evinden çıkan notlara bakıldığında, Alevilikten bahsedilmediği, Kürtçü hareketten ve aşiret düzeninden bahsedildiği görülmektedir. Gene bu notlarda, Cumhuriyet hükümetinin Kürtleri imha edeceği belirtilmiştir.⁸⁸ Bölgede hüküm süren ve merkezi yönetime taba tabana zıt olan feodal sistem ile Kürtçülük eğilimlerinin Dersim harekâtının temel nedenini oluşturduğunu, dönemin resmi makamları arasındaki yazışmalar ortaya koymaktadır.

Söz gelimi; 11 Temmuz 1935'te dâhiliye vekâletinin başbakanlığa gönderdiği yazıda Dersim aşiretleri arasında Kürtçülük propagandasının yapıldığı⁸⁹ 7 Nisan 1937 tarihli İçişleri Bakanlığının Başvekâlete gönderdiği yazıdan yine aşiretlerin Kürtçülük propagandası yaptıkları, devletin Dersimliler'i Kürt oldukları için çeşitli kötü uygulamalar yapacağı propagandaları yaptığı bilgisi yer almıştır.⁹⁰

⁸⁶ **Birgün**, 7 Aralık 2011, s.6; **Akşam**, 2 Aralık 2011, s.14; Aslan, Şükrü, "Neden İnönü değil, niçin Bayar? 1937'de Yaşanan Bir Politik Gerelimin Öyküsünü Yeniden Okumak!", **Resmi Tartışmaları 3, İttihatçılıktan Kamelizm'e**, Özgür Üniversite Kitaplığı No: 62, (y.y), 2007, s.333-372.

⁸⁷ Cüneyt Arcayürek'in Süleyman Demirel ile yapmış olduğu herhangi bir konu özelinde geçleşmeyen ve samimi yönü ağır basan bu röportajda birbirinden bağımsız meseleler ele alınmıştır. Söz gelimi, dönemin DEP'li milletvekillerinin TBMM'de gerçekleştirdikleri eylem ve sonrasındaki gelişmelerin dünya basınına yansımalarına değinen Demirel, birden lafi Refah Partisi'ne getirmiş ve aynı anda Kürt meselesi ile ilgili askeri yetkililerle aralarında geçen diyaloglardan bahsetmiştir. Cüneyt Arcayürek, **Büyüklerle Masallar Küçüklerle Gerçekler: 8, Çankaya Muhalefeti**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.80-85.

⁸⁸ Yeşiltuna, **a.g.e.**, s.53-54., **BCA**, Fon No. 30.10.128.920.12.

⁸⁹ **BCA**, Fon No. 30.10.110.741.9. (Ek V.)

⁹⁰ **BCA**, Fon No. 30.10.111.743.18.

İsmet İnönü hatıralarında, “temizleme” kavramını doğuyu eşkiyadan temizlemek olarak kullanmıştır. Ayrıca yine bu eserde İsmet İnönü’nün Celal Bayar dönemini kendi döneminden ayrı tutmadığı görülmektedir. “Biz 1950’de iktidarı bıraktığımız zaman bütün Türkiye illeri içinde ilk mektebi en çok olan vilayet Dersim’di. Ben 1937’de başbakanlıktan ayrılıncaya kadar Dersim tabii hayat şartlarına kavuşturulmuştur. Ben ayrıldıktan sonra fazla önemli ve devamlı sayılmamakla beraber orada bazı hadiseler ve vakalar olmuştur. Ama aslında Dersim meselesi 1937’ye, başbakanlıktan ayrıldığı tarihe kadar, halkın iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarını öne alan bir idare tarzı kurulmak suretiyle, iyi bir neticeye bağlanmıştır. Biz Dersim’i o halde bıraktık.”⁹¹ ifadelerini kullanan İnönü’nün konuşmasına bakıldığında, 1950’ye kadar geçen dönemin bir bütün olarak telakki edildiği görülmektedir.

Doç. Dr. Şükrü Aslan, yayınlanan röportajında, Dersim’de bir isyan olmadığını, Dersim’i temizlemek için isyanın uydurulmuş bir yalan olduğunu ifade etmektedir. Hâlbuki Genelkurmay arşivlerinde ve yurtdışı gazetelerinde ve İngiliz arşivinde, 1937’de ve 1938 yılında açık olarak devlet otoritesine karşı saldırıların olduğu belirtilmektedir. İsyancıların silahlı olduğu, karakol baskını yapıldığı, askerlere aralıklarla ateş açıldığı da bu raporlarda açıkça dile getirilmiştir.⁹²

Bilal Şimşir’in yayınladığı İngiliz Belgelerinde de 17 Mayıs 1937’den 9 Eylül 1938 tarihine kadar olan tüm doğu belgelerinde; “The Rebellious Kurds”, “Dersim Rebellion” nitelendirmelerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca yine bu belgelerden 17 Mayıs 1937 tarihli raporda; Dersimli isyancıların on devlet memurunu ve 50 askeri öldürdükleri ifade edilmektedir.⁹³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan belgelere göre 1937 yılında 262 isyancı, 1938’de 13.160, 1939’da 384 isyancının ölü olarak ele geçirildiği rapor edilmiştir. Bu yıllarda toplam 8626 silahın ele geçirildiği kaydedilmiştir.⁹⁴ Yine arşivde 1 Kasım 1938 tarihinde iki köy evinin isyancılar tarafından yakıldığı, yeni yapılmakta olan bir evin yakıldığı rapor edilmiştir.⁹⁵ Başka bir belgede 30 Aralık 1938’de bir köyün isyancılar tarafından yakıldığı, bir köy basılarak 10 keçi ve ev eşyasının çalındığı belirtilmektedir.⁹⁶

Mehmet Perinçek’in yayınladığı *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyancıları* adlı eserde 27 Haziran 1937’de Rusça ve Almanca olarak

⁹¹ Selek, a.g.e., s. 533.

⁹² Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, s.214.

⁹³ Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Kürt İsyancıları, s.299.

⁹⁴ BCA, Fon No: 30.10.111.751.30

⁹⁵ BCA, Fon No. 30.10.111.751.30

⁹⁶ BCA, Fon No. 30.10.111.751.31.

Kominterne sunulan raporda; “Dersim İsyanı” başlığının kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu raporda, halkın devlete vergi ödemediği, köy bastığı, aşiretlerin Dersim’in yapılandırılmasından rahatsız olduğu, bu sebeple hükümet görevlilerine ateş açıldığı ifade edilmektedir.⁹⁷ Bu örnekler Başbakanlık Devlet Arşivleri ve İngiliz Ulusal Arşivine bakılarak çoğaltılabilir. Cumhuriyet arşivinde 1937 ve 1938 yılı belgeleri incelendiğinde çok sayıda soygun, yağma, köy basma gibi isyancıların yaptığı eylemler görülebilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın kaleme alınmasında etkili olan temel varsayım, İsmet İnönü’nün Başbakanlıktan ayrılışında Dersim Olaylarının başat rol oynadığına ilişkin basında son zamanlarda yer alan iddiaların tarihsel mantık ve tutarlılık açısından sorunlu oluşudur. Bu iddialar incelendiğinde, sözü edilen tarihi olayın akademik bir yaklaşımla değerlendirilmediği görülmüştür. Dönemi anlatan hatıra niteliğindeki eserlerin ve diğer akademik çalışmaların hemen hemen tümünde Atatürk ve İsmet İnönü arasındaki ayrılığın çok çeşitli olaylar zincirinin bir sonucu olduğu bilgisi yer almıştır. Aralarında Kurtuluş Savaşı yıllarına dayanan sarsılmaz güven ve dostluk ilişkisinin basit nedenlerle zedelenmesi mümkün olamayacağından, bu duruma uzun yılların birikimi olan kırgınlıkların insani zaafarla birleşmesinin de yol açmış olabileceği düşünülmelidir.

Çalışmada da ifade edildiği gibi dönemin yöneticileri öncelikle Dersim Sorunu’nun niteliğini ortaya koyan raporlar hazırlamış, bölgeyi modern bir yapıya kavuşturmak için de devletin her türlü imkânını işe koşarak sorunun üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Bölgenin ıslah edilmesi için ayrılan bütçenin niceliği bu gerçeği gözler önüne sermektedir.

Dersim harekâtını doğuran temel neden; birçok resmi yerli ve yabancı belgenin ortaya koyduğu gibi cumhuriyet ve sınıfsız ulus devlet tasavvuruna taban tabana zıt düşen bölgedeki toplumsal ve ekonomik düzenin sürdürülmesini isteyen feodal liderlerin kalkıştıkları silahlı isyandır. Bu gerçek, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, dönemin yöneticilerinin karşı karşıya kaldıkları olumsuz durum karşısında aldıkları önlemin devlet yönetme sorumluluğundan kaynaklandığını kanıtlamaktadır. Dersim bölgesinin temizlenmesi (!) dolayısıyla homojen bir ulus devlet anlayışının yerleştirilmesi için dönemin yöneticilerinin isyanı bahane ettiklerini içeren iddialara bakıldığında ise, dönemin yerli-yabancı basın

⁹⁷ Perinçek, a.g.e., s.171. Kullanılan eser raporu yorumlayarak vermiştir. Ancak burada esas olan eklerde vermiş olduğu raporda adı geçen konunun aynı isimle sunulmasıdır.

organlarında ve benzer bilimsel çalışmalarda ortaya konulduğu şekilde silahlı isyan hareketinin ulaştığı boyut, sözü edilen iddiayı çürütmektedir. Öte yandan, ortaya atılan bu iddianın İsmet İnönü'nün askerlik ve devlet adamlığı ile geçen uzun yaşamında sergilediği devlet ciddiyeti ile bağdaşmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak; iki devlet adamının ayrılığı, Atatürk'ün hastalığının ağırlaştığı döneme rastlamaktadır. Daha önce de Hatay Meselesi'nde, Nyon Konferansı'nda, İtalya ile münasebetlerde, Çiftlik Olayı'nda sorunlar yaşanmış ancak mütabakata varılabilmektedir. Yılların verdiği siyasi yorgunluk, uzun süre birarada çalışmanın yol açtığı yıpranmışlık ve Atatürk'ün hastalığının ciddi bir evresinde bulunması bu sorunun çözümlenemeyip ayrılığa varmasına sebep olmuştur. İddia edildiği gibi Dersim Olayları bu ayrılığa sebep olsaydı muhtemelen herhangi bir muhalif gazetede dahi olsa bu durumla ilgili bir haber yayınlanabilirdi; ancak yakın geleceğe kadar bu olayla ilgili ne bir haber ne bir yorum yapılmıştır - Dersim Olaylarının yıllarca tartışılmasına rağmen! - Ayrıca; Atatürk, hayatını kaybedinceye kadar, İnönü kendisi ile mektuplaşmayı kesmemiş yani iki yakın arkadaşın gönül bağı hiçbir zaman kopmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- Fon No: 30.10.111.743.19.
- Fon No: 30.10.111.744.3.
- Fon No: 30.10.111.745.1.
- Fon No: 30.10.110.738.8.
- Fon No: 30.10.111.748.1.
- Fon No: 30.10.72.471.3.
- Fon No: 30.10.111.751.30.
- Fon No: 30.10.72.471.6.
- Fon No: 30.10.71.472.6.
- Fon No: 30.10.128.920.12.
- Fon No: 30.10.110.741.9
- Fon No: 30.10.111.743.18.
- Fon No: 30.10.110.740.17.
- Fon No: 30.10.110.740.22.
- Fon No: 30.10.115.797.16.
- Fon No: 30.10.111.751.31.

Resim Yayınlar***T.B.M.M Tutanakları***

Devre: 5, Cilt: 20, İçtimai: 3, 08.11.1937.

Devre: 5, Cilt: 19, İçtimai: 2, 18.09.1937.

Devre: 5, Cilt: 26, İçtimai: 3, 29.06.1938.

Kitaplar

Aras, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Arcayürek, Cüneyt, **Büyüklerle Masallar Küçüklerle Gerçekler: 8, Çankaya Muhalefeti**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2002.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Yenigün Yayın, Ankara, 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya, **II. Adam**, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Beşikçi, İsmail, **Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü ve Kürt Sorunu**, Komal Yayınları, İstanbul, 2007.

Bozdağ, İsmet, **Siyasal Kıyamet Bitmeyen Devlet Kavgası**, Truva, İstanbul, 2007.

Cengiz, Seyfi, "Raporlarda Dersim (1896-1935)", <http://www.desmalasure.com/raporlarda-dersim-seyfi-cengiz> ERT: 03.08.2015.

Çağlayangil'in Anıları "Kader Bizi Una Değil Üne İtti", Yay. Haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Dersimi, Nuri, **Dersim Tarihi**, Eylem Yayınları, İstanbul, 1979.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

Halli, Reşat, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1972.

Heper, Metin, **The State and Kurds in Turkey, The Question of Assimilation**, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

Herslag, Z.Y., **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, E. J. Brill, 1964.

İpekçi, Abdi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Ka Kitap, Ankara, 2013.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Kirişçi, Kemal, Winrow Gareth M., **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları, Der., Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

- Loğoğlu, Faruk, **İsmet İnönü and the Making of Modern Turkey**, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, (y.y.y.).
- Özerengin, Faruk, **Kazım Karabekir Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- Öztürk, Saygı, **İsmet Paşa' nın Kürt Raporu**, Dođan Kitap, İstanbul, 2008.
- Perinçek, Mehmet, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyancıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
- Selek, Sabahattin, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.
- Şahingiray, Özel Der., **Celal Bayar' ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938) Ekonomi Konularına Dair**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye' de Kürt Sorunu (1924-1938)**, TTK, Ankara, 1991.
- _____, **Kürtçülük (1924-1999)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.
- TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.1, 24 Nisan 1920- 22 Mayıs 1950**, Haz. Dr. İrfan Neziroğlu-Dr. Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2013.
- Tekeli, İlhan- Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye' de Devletçiliğin Oluşumu**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
- Timuroğlu, Vecihi, **Dersim Tarihi**, Yurt Yayınları, Ankara, 1991.
- Uluğ, Naşit, **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yeşiltuna, Serap, **Devletin Dersim arşivi**, İleri Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yeşilyurt, Süleyman, **Atatürk İnönü Kavgası**, Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

Makaleler

- Aslan, Şükrü, "Neden İnönü değil, niçin Bayar? 1937'de Yaşanan Bir Politik Gerelimin Öyküsünü Yeniden Okumak!", **Resmi Tartışmaları 3, İttihatçılıktan Kamelizm'e**, Özgür Üniversite Kitaplığı No: 62, (y.y), 2007, s.333-372.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu, "Amerikan Basımında Doğu İsyancıları 1925-1938'", **Gazi Akademik Bakış**, C. III, Sayı: 6 (Yaz 2010), s.97-121.
- Dilek, Mehmet Sait, "Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası", **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic Volume 7/4 (Fall 2012), s. 1519-1540.

- Ertan, Temuçin Faik, “80 Yıllık Ömürde 72 Yıllık Cumhuriyet Tanıklığı: Mehmet Ali Eke” **Kebikeç**, Sayı: 16, 2013, s. 209-229.
- Hüsrev, İsmail, “Türkiye’de Toprak Ağalığı”, **Kadro Dergisi**, 1932, C. I (Tıpkıbasım), Kalite Matbaası, 1978, s.23-29.
- Koçak, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, Türkiye Tarihi, C. IV, Sina Akşin (Der.), **Çağdaş Türkiye 1908-1980** (İçinde), Cem Yayınevi, İstanbul 2002.
- L. Molyneux-Seel, “A Journey in Dersim”, **The Geographical Journal**, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), s. 49-68.

Gazeteler

- Resmi Gazete, 2884 No’ lu Kanun, Sayı: 3195, 02.01.1936.
- Cumhuriyet, Pazartesi, Birinciteşrin, 1937.
- Ulus, 26 Birinciteşrin 1937.
- Akşam, 28 Eylül 1937.
- Radikal Gazetesi, 30.11.2011.
- Radikal Gazetesi, 28. 11. 2011.
- Radikal Gazetesi, 29. 09. 2013
- Bir Gün Gazetesi, 07. 12. 2011.
- Akşam Gazetesi, 02.12. 2011.
- Manchester Guardian, 19 Ocak 1937.
- New York Times, 17 Haziran 1937.
- New York Times, 30 Eylül 1937.
- New York Times, 13 Eylül 1937.

Tezler

- Akyürekli, Mahmut; **Dersim Sorunu (1937-1938)**, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.
- Uygun, Hasan; **İsmet İnönü Dönemi Atatürk’ e Bakış (1939-1946)**, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Watt, Nicole Frances, **Routes to Ethnic Resistance: Virtual Kurdistan West and the Transformation of Kurdish Politics in Turkey**, University of Washington, (Doktor of Philosophy), 2001.

EKLER

Ek I.*

KURD REBEL SURRENDERS: Seyyid Riza to Face Trial in Turkey as Leader of Uprising
Wireless: THE NEW YORK TIMES.
New York Times (1933-Current Ed.) Sep 14, 1937
ProQuest Historical Newspapers: The New York Times (1851-2018) with Index (1851-1993)
pp. 3

KURD REBEL SURRENDERS

Seyyid Riza to Face Trial in Turkey as Leader of Uprising

Wireless to THE NEW YORK TIMES.

ISTANBUL, Turkey, Sept. 13.—Seyyid Riza, leader of the Kurdish rising in the Dersim region last Spring, of which nothing was known by the public until the Turkish Government had completed the small-scale war required to suppress it, has surrendered to the authorities at Erzinjan, it was learned today.

Seyyid Riza, who escaped capture when his house was bombed by Sahiba Gokchen, a Turkish woman aviator, will soon appear in court at Mamuret-el-Aziz.

Reproduced with permission of the copyright owner. Further reproduction prohibited without permission.

* Dersim bölgesinde isyancılara teslim olduklarını bildiren gazete haberi. New York Times, 13 Eylül 1937.

Ek II.*

NYON PACT HELD CAUSE OF SPLIT IN TURKEY: Dispute With Ataturk Over ...
Special Cable to THE NEW YORK TIMES.
 New York Times (1937) Copyright © 1937
 Reprinted Historical Newspaper, The New York Times (1851-1913) with Index (1851-1913)
 Pg. 14

NYON PACT HELD CAUSE OF SPLIT IN TURKEY

Dispute With Ataturk Over the Status of Nation With Other Powers Led to Change

SPECIAL CABLE TO THE NEW YORK TIMES.
ISTANBUL, Turkey, Sept. 29.—President Mustafa Kemal Ataturk denies there will be a constitutional change following the resignation of Prime Minister General Ismet Inonu. The President has named Fezal Bayar, Minister of National Economy, to act as Prime Minister until the Grand National Assembly convenes Nov. 1.

No official reason was given for the retirement of General Inonu, who is on leave, but it was semi-officially attributed to ill health. There seems to be no doubt, however, that the real explanation is the divergence of views between the President and Prime Minister, which is believed lately to have become pronounced over Turco-Soviet relations, Turkey's rôle at Geneva and the Nyon anti-piracy agreement.

It is suggested, in fact, that General Inonu has been blamed for loosening Turco-Soviet ties, failure of Turkey to secure reelection to the Council of the League of Nations and the assumption of responsibilities under the Nyon agreement which Turkey was not ready to bear.

The provision in the Nyon pact that "other participating governments, possessing a seaboard on the Mediterranean, undertake within the limits of their resources to furnish these (British and French) fleets with any assistance which may be asked for," is considered likely to embroil Turkey in trouble. It was only after this provision had been interpreted to relieve Turkey of any serious responsibility that the Nyon pact was ratified by the Grand National Assembly.

"Tan," one of the most reputable newspapers in Istanbul, was suspended for ten days for printing a report yesterday that the Turkish Constitution would be changed and new elections held.

The penalty was inflicted for assertedly disseminating false news, likely to cause the State harm.

Reproduced with permission of the copyright owner. Further reproduction prohibited without permission.

* Nyon Konferansı'nın Türkiye'de politik bir krize sebep olduğu haberi. New York Times, 30 Eylül 1937.

EK III.*

T. C.
BAŞVEKÂLET
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı :
237
338

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

İstanbul : 28.7.1938

Müsvadehâli

96-1
148

A. Celalî

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Başvekâletce toplanan malûmata göre aşağıdaki hususların
Dersim için program olarak tesbiti düşünülmektedir :

1 - Tuncelinde yapılacak ordu manevrasının birinci safha-
sını teşkil edecek olan taramada , memnu ilân edilecek olan mın-
ta-ka halkı memleketin muhtelif yerlerine tevzi edilecektir . Bu mik-
tar evvelce 2000 kişi olarak tesbit edilmişken halen 7000 e çık-
arılmıştır . 5000 kişilik yeni bir tevzi listesi Dahiliye ve Sıhhat
ve İhtimal Muavenet Vekilliklerince tanzim edilecektir .

Ancak bu liste haricinde olarak endüstri merkezlerimizin
de bu tevdiden istifade eylemeleri faydalı olacağından bu liste-
den 1500 kişinin aşağıdaki merkezlerde iskân edilmeleri muvafık
olacaktır .

Müessesenin ismi	Bulunduğu yer	Mürettep nüfus
Kâğıt fabrikası	İzmit	50
Kükürt madeni	Keçiburlu	50
Demir ve çelik fabrikası	Karabük	250
Kömür madenleri	Zonguldak	600 3°
Krom madeni	Fethiye	300
Demir madeni	Divriki	250
		1500

Bunların ve nakledilecek diğer eşhas ve ailelerin nakil ve
iskân işlerini Dahiliye ve Sıhhat ve İhtimal Muavenet Vekillikle-
ri müştereken tanzim ve idare edeceklerdir .

2 - İsyana iştirâk edenler tevkif ve mahkemeye sevk edile-
cek ve evvelce mahkûm olup hali firarda bulunanlar için hüküm io-
ra edilecektir . Bunların isimlerini havi listeler Dördüncü Umumi
Müfettişliğine hazırlanarak harekâttan evvel ordu müfettişliğine

-27-

030 10 111 248 1

* Dersim Harekâtının birinci safhasından sonra farklı bölgelere yerleştirilmek üzere sevk edilen nüfusu gösteren tablo.

EK IV.*

Tuncelindeki ıslahat için 1935 mali yılındanberi yapılan masraflar
(Nafia ve imar işleri, teşkilât, harekât masrafları v.s.)

38 053	1935 teki sarfiyat
385 319	1936 daki "
I 705 608	1937 " "
I 963 385	1936 ve 1937 de verilen fevkalâde tahsisattan sarfedilemeyip 1938 yılına devredilen
4 092 365	
2 959 805	Harekât dolayısıyla Millî Müdafaca 1936 ve 1937 de sarfedilen (bu miktara levasımı harbiye sarfiyatı dahil değildir)
7 052 170	

Not : 1938 mali yılında tahsisen bu iş için ayrıca tahsisat verilmiştir. Adı bütçe tahsisatından yapılacak sarfiyatın ise şimdiden tesbiti mümkün değildir.

23/7/1938

030 10 111 748 1

* Tunceli'deki ıslahat için 1935 mali yılından beri yapılan masrafları gösteren tablo. (Nafia ve imar işleri, teşkilat, harekât masrafları vs.)

Ek V.*

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Sube 1
Hususi B
Umumi 3496

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

96A
32
214-193 3
H: 1980

Yüksek Başvekâlete

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Dersim aşiretleri arasında gizli olarak dolay-
tırılan ve Türk düşmanlığından ve Kürtçülüğün çoğaltılma -
sından bahis bulunan üç destanın Kürtçeden dilimize gevri -
len suretleri ve Elâziz Vilâyetinden bu hususta alınan 177/
164 numaralı tahriratın sureti leffen takdim edilmiştir .
Arzolunur efendim .

Yüksek Başvekâlete , C.H.F.K.U. , R.C.K.U., B.E.H.Rs. J.U.K.
yazılmıştır .

Dahiliye Vekili

Takdim
4-4-933
Hifz 11-7-933

J. Saly

Cevaben yazılacak muharrerata, ait olduğu şebenin tarih ve numarasının derel rica olunur.

030 10 110 741 3

-6-

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 110 - Dosya No: 741 - Sıra No: 9

* Dersim Aşiretleri arasında çeşitli yollarla Türk düşmanlığı ve Kürtçülük propagandası yapıldığını içeren rapor.

